

Biografia lui Basile Conta

(Adăugiri și îndreptări)

Hotărîrea mea de a da publicității cîteva amănunte nouă asupra vieții lui Conta și de a rectifica pe cele eronate, care au circulat mai ales în ultimul timp, e nu numai un act de revoltă, ci și de evlavie, de datorie. Poate c'am întîrziat prea mult cu îndeplinirea ei. Întîrzierea vine însă dintr'un gînd curat. Ca soră, nu mă credeam îndreptățită să scriu biografia celui devenit «un simbol în literatura romînă» și hrăneam nădejdea că dintr'o zi într'alta se poate ivi cineva mai îndemănat, mai destoinic, mai îndreptățit decît mine; că dintr'o zi într'alta se poate naște în țara romînească și un suflet frate cu al lui, care să simtă cum a simțit el, care să gîndească cîte le-a gîndit el. Sufletul frate nu s'a născut însă; iar eu, ajunsă la pragul bătrîneții, nu mai am dreptul să aștept, nu mai am dreptul să primejduesc o comoară de informații, oricît de modestă, pe care împlinirea mi-a încredințat-o numai mie.

Ceia ce știu despre Conta, prin mine însămi, nu e mult: deosebirea mare de vîrstă pe de o parte, faptul că el a stat în străinătate toată prima mea copilărie, împlinirea că ultimii doi ani Conta i-a petrecut în București, pe cînd eu eram în internat la Iași, — iată tot atîtea pricini care scad simțitor ștocul meu de impresii personale. Cele mai multe amănunte le știu dela tatăl meu, care i-a supraviețuit patru ani și care mi le-a încredințat cu scopul hotărît să le folosesc pentru biografie, dela o mătușă a noastră, cu care Conta a învățat să cetească kirilica, dela bătrînii satului Ghindăoani, pe care i-am cercetat în 1904, dar mai ales dela sora mea Eliza, care a copilărit cu B. Conta, care i-a fost tovarășa confidentă pînă la plecarea în străinătate și care l-a îngrijit dela întoarcerea în țară pînă în ultimele momente cu un devotament de mamă.

Dacă mai adăugim nevoia care m'a dus să cercetez matri-

cola «Liceului» unde a învățat, stăruința mea de a întreba pe toți cei ce l-au cunoscut personal, precum și o întâmplare neașteptată, întregim totalitatea izvoarelor dela care am adunat ceia ce va să urmeze.

I

Părintii lui. — Basile Conta s'a născut în casa bunicului de pe mamă, preotul Vasile, în Ghindăoani, județul Neamț, la 15 Noembrie 1846. Tatăl său avea atunci 20 de ani, mama de abea 16. Vrista fragedă a părinților poate să fi contribuit la sănătatea șubredă a prinului filosof român.

Tatăl lui Conta, care s'a făcut preot în 1850, se numea Grigore. El se îndeletnicea, la nașterea primului copil, cu agricultura și negoțul de vite, ca tovarăș al socrului său, om bogat și al fraților săi Vasile și Neculai. Una din moșiile, pe care ei au ținut o în arendă, a fost și Cristeștii. Spirite îndrăznețe și foarte întreprinzătoare, toți trei frații au făcut în viața lor afaceri nemăsurat de mari față de mijloacele lor bănești, toți trei au trecut în cite mai multe rinduri, prin avere, fără să o poată însă păstra nici unul. Prin 1851—52 ivindu-se un conflict între țărani și proprietarul moșiei Ghindăoani, un oarecare Virgolici, rudă cu juni-mistul cunoscut, tatăl lui Conta, care fusese de partea țăranilor, părăsi pentru totdeauna casa socrului său, trecu în Tg.-Neamț, unde fu institutor, apoi confesor al spitalului și în fine protopop al județului Neamț. La 1863 îl găsim preot la Bărboi în Iași, iar în 1865, protopop al județului Cahul, de unde se întoarce în Iași în 1872. Intre 1874—1877, preot la Sf. Neculai Domnesc, iar dela această dată el trăește retras la via lui din Bucium, unde moare în 1886 în vîrstă de 60 de ani, fără să fi știut ce-i boala decît doar în ultimele luni.

Așa fiind lucrurile, Basile Conta *nu putea trimite scrisori din Ghindăoani în 1863 și nici din Tg.-Neamț în 1864*¹⁾. Părinții săi erau în Iași, bunicul se retrăsese, curînd după plecarea fiicei sale unice, la Mănăstirea Neamț, unde se călugărise și unde fu găsit ucis de către frații săi în ru Hristos din pricină că dăduse mari daruri Mănăstirii și i mersese faima de om bogat, iar alte rude nu existau nici în Ghindăoani și nici în Tg.-Neamț.

Tatăl lui Conta era de trup mai mult mic, cu ochii albaștri și nas de vultur, de o putere fizică cu totul neobișnuită, ager, sprinten și neastîmpărat. Cu o inteligență străbătătoare, deși poate nu atît de complexă, cu gestul stăpînitor și pîvirea puternică. Mîndru de mina lui aristocratică tot pe atît cît și de voința lui de fier, vrednic și aspru. Spirit răzvrătit și tăios. Prea cu multă stăpînire de sine pentru a fi îngăduitor cu cineva o individualitate vinjoasă, care nu admitea jertfa.. decît la ceilalți! Un voltairian rătăcit în țări orientale, un raționalist din veacul

¹⁾ Vezi broșura; în chestiunea volumului «Opere Complete» editat de C. Sfetea, 1914.

al XVIII-lea a întârziat cu câteva decenii, care la toate le caută explicație, iar când nu găsește, se răzbună ridiculizînd și oameni și lucruri fără cruțare.

Acest caracter tare, pe care nimic nu l-a putut clinti din felul său de a fi, la lovitura nenorocirii, la moartea fiilor săi cade mototolit fără nici un strigăt! Ateu convins, el și-a crescut copiii, fără religie, a luptat în multe rînduri contra călugărilor și a călugăriei, a scos și o revistă în acest scop sub un nume de împrumut — dacă nu mă înșel, preotul Ienăchescu — și a refuzat slatornic, în toată viața lui, să facă slujbe religioase de botez, cununie, etc. pentru bani. El a lăsat în mina lui Nădejde, sub formă de testament, ordinul ca să fie îngropat *fără preoți*. Dorința lui, rămasă multă vreme necunoscută familiei, n'a fost respectată.

Aceste manifestări de ateism militant i s'au atribuit pe nedreptul lui B. Conta, după cum tot pe nedreptul i se va fi atribuit și vina altor Conta. Figura reprezentativă a unui neam duce adesea în spate păcate pe care nu le-a făptuit. Invidia inconștientă a mulțimii cată macar cu atîta să se răzbune. Dela înălțimea dela care B. Conta privea lucrurile, el nu putea fi un războinic. El era minte care cugetă, nu braț care lovește.

Mi-aduc aminte de-o mică întîmplare. Să fi avut eu 7 — 8 ani. Mama, care murise de mult, ne învățase să ne închinăm. Fără să-mi fi spus cineva, eu mă feream însă s'o fac de față cu tata. Intr'o zi mă prinde: «Cui te închini tu așa?» mă întreabă el sarcastic. Eu stam mută. Conta, care tocmai intra pe ușă: «Las'o! *Las'o să se închine și să creadă cît timp sufletul ei cere aceasta! E un păcat să despoi gîndul de un sprijin, cînd tu nu-i poți da altul în loc!*» Fără să le fi înțales atuncea, am reținut vorbele.

Mama, căreia B. Conta i-a sămănat în totul și ca trup și ca suflet, se numea Mărioara. Era înaltă și îndestul de voinică, ușoară și sprintenă în mișcările-i line, cu ochi mari căprij, senini, îngăduitori și adînci. Vorba dulce, surisul blind, privirea înduioșată. Darul de a cînta tot dela ea l-a moștenit Conta. Era neșpus de vrednică, de harnică și de ingenioasă. Indemănatecă și curajoasă, lovea cu pușca în țintă, ca cel mai bun țintaș. Înțeleaptă cît un filozof bătrîn și bună până la martir, viața i-a fost jerfă de fiecare clipă și un chin neîntrerupt. A murit în Cahul la 42 de ani, înainte de ivirea boalei copilului său cel mai iubit. Cu atîta doară a cruțat-o și soarta!

Tatăl lui Conta, fire vinjoasă și stăpînitoare, a avut mulți prieteni și prieteni sinceri. Mama pe care oricine ar fi numit-o sfință, n'a avut nici una. Stranie problemă sufletească! Superioritatea morală să fie cu adevărat o piedică și prieteniei și norocului pe lume?

Din această căsnicie s'au născut zece copii, dar nu s'au ridicat decît cinci: Basile, întăiul născut, Grigore, ultimul, amîn-

doi inteligente extraordinare și care au murit în aceeași săptămână; al șaptelea copil, actualul colonel Chiriac Conta, și două surori: Eliza, cu vre-o patru ani mai mică decât Basile, eu, cu vre-o trei ani mai mare decât Grigore.

Basile Consta, ferindu-se să lase un bolnav mai mult pe lume n'a avut nici un copil; Grigore a murit la 13 ani; Colonelul nu are decât doar unul adoptiv, așa că familia lui Conta se poate considera ca definitiv stinsă. Toți acei care poartă numele de Conta sînt rude îndepărtate sau chiar străini. Singura urmașă a primului filozof român, rămîne deci fiica mea, Maria-Ana.

II

Bunii și străbunii lui Conta. — Asupra ascendenților, iată amănuntele date de către tatăl meu :

Și mama lui Conta și tatăl acesteia, Bunicul Vasile, au fost copii unici. Numele lor de familie a rămas pierdut, tata îl uitase.

Mama mamei e din o familie de preoți, — trei generații ascendente ale ei se pot urmări în condica bisericii din Ghindăoani — din județul Neamț.

În această familie de preoți, deci de Romîni neaoși, s'a strecurat totuși un străin și anume un fiu de Han tătarăsc, adus ostatec în țară și care îndrăgostindu-se de o fată de preot, Măriuca, s'a creștinat și a rămas toată viață pe lingă socru-său. Una din fetele acestuia e bunica mamei. Un urmaș al acestuia a mănuit avere mare, a fost negustor de scule prețioase la Brăila. Descendenți de-ai acestuia există pare-mi-se și azi.

Tatăl mamei, Vasile, care a venit preot în Ghindăoani în urma socrului său, este fiul lui Toma Scutariu, mare scutar al Mănăstirilor Varatec și Agapia, om foarte bogat, născut tot în județul Neamț, dintr'un neam de păstori. Linia lui este aceea de care se ocupă d. Rosetti Tețcanu în biografia lui Conta. Atît numai că cugetătorul Conta se naște în a patra generație dela ciobanii pe care-i descrie d. Rosetti.

Acest Toma Scutariu, ale cărui turme numeroase vor fi fost în adevăr admirate și urmărite cu jînd și cu dor de ochii visătorului copil V. Conta, era vestit în tot ținutul ca *om cinstit, înțelept, bun sfătuitor și judecător drept*. Veneau țaranii cale de mai multe poște pe jos, să-i judece Toma Scutariu și să le deie un sfat la vreme de mare cumpănă.

Despre Toma Scutariu se spune că, deși rămas văduv de tînăr, cu un singur copil, ducea o viață de sfînt; acelaș lucru s'a spus și despre fiul lui, rămas și el văduv la nașterea întâiului copil, — că era blind și îngăduitor, că vorbea puțin și că foarte arareori zîmbea !... Acest meditativ a botezat pe B. Conta dîndu-i în dar și înțelepciunea și simțul lui de dreptate.

Un intelectual eșit din neamul mamei este Episcopul Mel-

hisedec. Nu știu dacă e din linia bunicăi sau din aceia a lui Toma Scutariu.

Mama este, după cum vedem, dintr'un neam de oameni cinstiți până la scrupul, cucernici, meditativi, cu credință neclintită în existența unui bine etern. Așa se explică evlavia ei fără șovăire într'o casă în care ateismul era cuvântul de ordine, așa se explică cucernicia vieții sale și sfințenia cu care s'a resemnat la toate jertfele. Și totuși a luptat, sărăcuță, din toate puterile pentru ceia ce sufletul ei socotea și drept și bun! Voința din față a fost mai tare și partea ei pe lume n'a fost decît veșnic infringere!

Tata, cu mult mai deștept decît frații și decît părinții lui, a avut trei frați, preoți în județul Neamț — dela care n'au ramas urmași *decît* fete și doi băeți morți în adolescență — și două surori, călugărite amîndouă, din copilărie chiar, la M-reă Varatec. El s'a născut în satul Bodești, județul Neamț, unde tatăl său Nistor, era preot. Mama lui e dintr'o familie de răzeși din acelaș județ. Intre ascendenți și rude laterale ale acestora, familia tatei numără pe Iacob II Stamatii, pe mitropolitul Veniamin Costache, și pe maziții boeri cronicari Costin.

Nistor Conta, al cărui tată Iacob Conta a fost tot preot și tot în Bodești, a avut și el doi frați, Gheorghe și Ioan, preoți, și două surori călugărite din copilărie la M-reă Agapia. Pe una din ele, maica Veniamina Conta, schivnică și cu mare autoritate în mănăstire a cunoscut-o și soră-mea Eliza.

Iacob Conta e fiul lui Iacob Costin, fiu de răzeș, care se căsătorise cu Ana, unica fiică a lui Neculai Conta. Tradiția neamului spune că copiii lui Iacob Costin, doi băeți și o fată, al căror nume nu-l știa tatăl meu, au luat numele de familie al mamei, femei vrednică și harnică, părăsind pe acel al tatălui, om prea iubitor de petreceri, deși era preot.

Motivarea acestui schimb de nume pare neverosimilă, mai ales pentru acele vremuri. Dacă însă bunicul Iacob Costin este în adevăr din familia maziță a cronicarilor, înlăturarea unui nume ce le putea aduce neajunsuri și adoptarea altuia, cu totul nou și necunoscut, devine un gest de prudență explicabilă. În adevăr Neculai Conta, tatăl Anei — și ea tot copil unic! — era de puțin timp în țară. El venise în capul unei colonii de romîni «de dincolo» și întemeiase satul *Bodeștii Precistei* din. jud. Neamț. Neculai Conta, *despre care nu știm dacă era preot*, a zidit pe sama lui biserica de lemn ce se vede și astăzi și care până acum 30 — 40 de ani era singură în sat, biserică a cărei inscripție de ridicare au văzut-o mulți din cunoscuții mei. Astăzi inscripția nu mai există. Se poate să fie numai ascunsă sub tencuială.

O scrisoare din 1912 a revizorului județului Neamț, căruia îi cerusem să mi-o copieze, spune între altele: «Biserica veche de lemn se află actualmente refăcută la cimitirul Bodeștii Precistei.

Nu se găsește nici o inscripție. Dela bătrînii satului am cules următoarele informații: ei știu dela părinții lor că biserica de lemn e zidită de Neculai Conta, cam cu 130 — 145 ani în urmă, *decî cam pe la 1770 — 1775*».

Așa dar Ana și tatăl ei Neculai Conta veniți din Ardeal pe la jumătatea veacului al 18-lea sînt cei mai vechi Conta din România.

Cu acestea se încheie datele pe care le am dela tatăl meu, asupra familiei Conta.

Intîmplarea m'a făcut să aflu mult mai mult. În 1908 am avut prilejul să cunosc în ministerul instrucției pe o doamnă romîncă, care trăiește la Paris și al cărei tată *von Conta*, supus austriac, fusese — zicea ea, — proprietar de moșie în Rimnicul Vilcei. D. W. Humpel, cunoscutul muzicant și om de inimă, mi-a afirmat că există un profesor universitar austriac cu numele von Conta. În Praga de asemenea a trăit un profesor cu acelaș nume. Basile Conta a întîlnit această familie în Italia, pare-mi-se în Florența. În armata germană există un căpitan *von Conta* în Wiesbaden. Actualmente un colonel von Conta se distinge în războiul contra Rușilor.

În 1906, cu prilejul expoziției din București, un dr. von Conta, funcționar superior din Wiesbaden, în trecerea sa din Constantinopol se oprește în București și, găsind printre portretele oamenilor mari romîni propriul său nume, se interesează de familie și aflînd că eu i-aș putea da mai multe lămuriri ca oricine altul, îmi scrie următoarele în limba germană :

Scrisoarea I-a.

București 29 Iulie 1906
Otel Bulevard

Prea onorată Doamnă,

...Și numele meu este Conta și cu interes am cercetat deja de multă vreme, urmele familiei Conta în trecut, un interes curat istoric. După ceia ce știu din însemnările bunicului meu, și mai ales după cele ce le-am stabilit în Olanda, familia Conta este de origină italiană. Ea s'a stabilit apoi cu mare proprietate în sudul Franței, trebui însă, cu prilejul luptelor religioase din timpul Hughenoților, să fugă și se duse în Olanda. Aci se găsește familia Conta între 1636 — 1668. De acolo. (ultimul oraș fu Maestricht) au emigrat 7 frați Conta: unul spre Germania, altul spre Austria și alții aiurea undeva. Dela cel emigrat în Germania se trage familia mea, pe care o pot urmări până la acel timp al despărțirii celor 7 frați, ba încă și mai departe îndărăpt. Acum îmi pare mie că e foarte posibil lucru ca familia dv. să fi fost în legătură mai înainte cu a noastră și să se tragă din unul din acei frați emigrați. Numele Conta este un

nume prea rar și prea unic, ca să trebuiască să admiți că ar fi două familii osebite.

Acum că v'am explicat cum stau lucrurile, permiteți-mi cu bună voință, prea onorată Doamnă, să adaug respectuoasa rugămintă ca, pe cât este cu putință, să-mi dați lămuriri asupra familiei d-v.—am auzit că sînteți o soră a celui ministru filozof Conta. Veacuri zac desigur între familiile noastre. Timpurile au schimbat netăgăduit multe lucruri, și religie și concepție se pot schimba, socotesc însă că și dv. veți găsi un interes să aflați drumul pe care familia l-a făcut în decursul veacurilor. Eu cel puțin m'am bucurat întotdeauna, fiindcă în viața unei familii vechi se oglindește istoria universului. Poate aveți însemnări, tradiții orale, amintiri, din care să-mi puteți împărtăși și locurile și ținuturile pe unde a trăit familia Conta, numele și datele nașterii, ale morții bunicilor, străbunicilor, și așa mai departe. Un Conta din familia mea a fost cam pe la 1770 în Praga. Se mai găsesc membri barbați ai familiei Conta? Și unde? A purtat familia dv. o pajură? Și cum s'ar putea ea descrie? Mai înainte familia Conta era nobilă. În timpul persecuțiilor ea a lăsat titlul de nobleță și de abea în 1825 bunicul meu a căpătat în Germania o reînnoire a vechei noblețe. De atunci ne numim noi «von Conta». Mai înainte, mai ales în Franța, numele suna Contant sau Contat (ba chiar și Conta de). Pentru lămuriri mai amănunțite vă stau gata oricînd și permiteți-mi rugămintea să binevoiți a mă sprijini în cercetarea mea, printr'un răspuns binevoitor al dv. Orice comunicare va fi pentru mine interesantă. După cum vă arată alăturata carte de vizită, eu locuiesc în Wiesbaden, unde sint consilier regal prusian, decî funcționar al Statului.

Primiți, etc.

Drept răspuns eu îi comunic cele știute dela tatăl meu, adăugînd că deși obîrșia familiei, așa cum ne-o arată dînsul, nu poate decît să mă măgulească, familia noastră fiind de pe linia bărbătească Costin, e curat romînească. Dr. von Conta răspunde cu o a doua scrisoare, pe care am pierdut-o, în care îmi cere numele de botez mai frecvente în neamul nostru, apoi cu o a treia pe care o traduc aici.

Wiesbaden 10/10 1906.

Mult onorată Doamnă,

Am primit cu multă bucurie gentila dv. scrisoare și vă rog, mai întăiu să mă scuzați că vă răspund de abea acum. Interesantele dv. lămuriri asupra familiei Conta se potrivesc așa de extraordinar încît chiar prin faptul că tradiția familiei dv. corespunde la cele ce mi-a spus tatăl meu, se dovedește o legătură între noi. Acum îmi permit să vă aduc și o dovadă documentată

trimițându-vă o *copie legalizată* a unui extract din arhiva orașului Maestricht, în care veți găsi în timpul dela 1663 — 1668 de trei ori pe Nicolas Contan (numele Conta în teritoriile franceze e totdeauna Contan sau Contant) fundatorul familiei dv. în România. Curind după 1668, familia Conta trebuie să fi emigrat din Olanda, unde fugise din Franța, după cum am dovezi, ca refugiați Hugheuoți (*réfugiés*) și după cum mi-a transmis bunicul meu; ea emigrează în 7 ramuri în deosebite părți ale Germaniei, — Austria aparținea pe atunci vechiului imperiu german. Un fiu al lui Neculai Contan, cu numele de Stefan, este întemeetorul familiei noastre în Germania la 1701. Interesant este că, după cum probează ultimile două însemnări, în același timp cu Neculai Conta trăește în Maestricht și familia Costin și că'n România familia Conta s'a aliat cu familia Costin. Nu este deci exclus că și familia Costinilor să fi fost de asemenea *réfugiés* și să fi venit în acelaș timp în România, ceia ce în vremurile mai vechi se întâmpla adesea. Numele Carol Conta este des la noi. Il găsiți și în Maestricht. Fratele dv nu este tot Karl? ¹⁾ Acum v'aș fi foarte îndatorat dacă ați avea bunătatea să-mi trimeteți masca lui B. Conta, răposatul dv. frate, pe care o aștept și să încercați să lămuriți mai departe lucrurile, întreprinzând cercetări și comunicându-mi-le și mie: Cum s'a numit locul în care, pe la 1700, a emigrat Neculai Conta în Moldova, la poalele Carpaților și a zidit o biserică, din ce loc venea el și unde a fost născut și unde a murit, unde și cu cine s'a înșurat? Dacă ați putea afla aceste lucruri și știri, atunci s'ar găsi și alte puncte de sprijin pentru a urmări istoria familiei. Mi-ați scris că ați auzit despre un Conte Conta în Italia. Ați putea să-mi faceți cunoscut unde trăește și cum i-ar putea ajunge o scrisoare, sau cum i s'ar putea adresa cineva? După cum vedeți din notițiile de botez, martorii botezului erau oameni distinși, nobili, și am găsit un Andrée de Contant deja pe la 1637 în Amsterdam, care a luat în căsătorie pe o Ana Nicolas Claes. Mai târziu dispăre particula nobilă de. Prin această Ana Nicolas s'a introdus numele Nicolas ca pronume al întemeetorului Nicolas Conta.

Mă bucur foarte mult că punctul de sprijin al raporturilor noastre sînt mai mult decît numai probabile și regret mult că atunci cînd am fost în București nu v'am putut vizita personal la Oglinzi, pentru a vă comunica bogatul material pe care-l am și care prin scrisoare greu se poate împărtași. Pentru comunicările dv. vă sînt extraordinar de recunoscător și m'aș bucura foarte mult să mai pot auzi ceva despre dv.

Primiți, etc.,

DR. VON CONTA.

¹⁾ E vorba de Colonelul al cărui nume Chiriac a fost luat de Dr. Conta drept Karl.

Iată, mai jos, și extractul de pe condica de botez din orașul Maestricht, despre care pomenește scrisoarea.

Nenumăratele mele ocupații m'au împiedecat să urmez corespondența, după cum m'au împiedecat și dela realizarea planului de a mă duce la Wiesbaden să văd cu ochii documentele despre care vorbește dr. von Conta.

Origina străină, oricât de îndepărtată, a lui B. Conta ne explică o mulțime de lucruri, în primul loc apariția năprasnică a filosofiei în mediul românesc, absolut nepregătit, absolut neprielnic pentru asemenea cercetări. Dovadă că dînsul n'a avut

Extracten uit de Registeren
van den Burgerlyken Stand van
Maestricht (Vormalige Hertogelyk-
ke Dorp- Town en Hertog-
lyken)

Extracten uit de Dorpregisteren
B. Parochie St. Jacob

(Reg 49 fol. 126) Carolus, filius
Nicola Contan et Rosae con-
jugum 12 April 1668
Pater Gen Dom Carolus
Friedericus, Josen comes fu-
neris Haegstratanus.
Mater Domella Maria di
la Montagne

J. Parochia van St. Nicolaes
(Reg 25 fol. -) Stephanus Stepha-
nus, filius Nicolae Contan
et Rosae conjugum, 2 Jan
1663 Pater Stephanus Tasterne
Mater Domella Maria Ludovica
Kosm

(Reg 76 fol 10) Fredericus, filius
Nicolaus Contant, arbor gladiatory
constructor et . 13 Jun
1665

Nobilis J. Fredericus Longueil
et nobilis Cornelia Anna
Libilla Francisca von Ken.
desson von Lhenendorff sus.
seperant

(Reg 74 fol 102) Aleyder, filius
Alberti Costin et Johanna
virg. 18 Jan 1645
Tate Laurentius La Ven

(Reg 75 fol) Stephanus, filius
Gualter Costin et Johanna
virg. 8. octob 1651
Tate Stephanus Matto
Mat. Catharina De To

(dans
xijle)

J'atteste en conscience que
cette copie est verbalement
conforme à l'original, con-
servé au archives à l'état
civil à Maastricht

L'archiviste de la ville
sig. J. Neijts

Maastricht, 25. 7. 1900.

Pro vera copia.

G. von Lupa
Regierungsrat
Muerbaden 10/10 1906

nici predecesori, nici emuli, nici urmași. Plăsmuirea filosofică cere un stadiu de propășire mult mai înaintat decît al nostru. Dacă cercetăm istoria popoarelor cu mers istoric evolutiv, cu evoluție *firească*, ferită de sgudui, de ciocniri violente, cu civilizații mai înaintate, ciocniri care sdruncină pe multă vreme echilibrul social (cum s'a întîmplat la Romani în antichitate, la Romîni și la Ruși în vremile moderne); dacă întrebăm istoria vechei Elade, a Italiei creștine, a Franței, a Angliei, vedem că filosofia nu apare decît după ce literatura și artele au dat aproape tot ce puteau da în condițiile existente, tot ce puteau produce până la o reînnoire, o primenire sufletească totală. Acestea, la rîndul lor, înfloresc la popoare organizate în trăsături generale, cu mijloace de apărare asigurate, cu cohesiune relativ puternică între pături sociale, cu religie întemeiată care să satisfacă primele necesități metafizice. Numai atunci se desfășoară literatura și arta. Iar cînd dinsele au subțiat mintea și au înălțat-o, făurind instrumentul propriu pentru noi îndrumări și noi isbînzii, cînd ele au înmulțit cuceririle sufletești până să se simtă nevoia unei selecțiuni, atunci apare și filosofia.

Răzvrătire și reculegere, filosofia cercetează fiecare element, aruncă ce-i istovit, adună ce-i viabil, formînd o nouă sinteză drept temelie noilor cuceriri în necunoscut. Chiar în forma ei eminentemente constructivă, filosofia are o bază criticistă și distructivă. Iar vrăjmașă pe care dînsa o atacă mai întăiu și mai cu înverșunare, e religia. Știința, deși născută din filosofie, n'are această înfățișare bătaioasă față de religie. Cercetînd numai domenii țărîmurite, dînsa poate sta alături cu orice concepție generală. Cum s'ar explica această dușmănie a filosofiei față de religie?

Religia este o creație a masei. Moise, Buda și toți ceilalți întemeetori ai ei, n'au dat decît conceptul filosofic, vîrfurile piramidei — pentru care masa adunase trupul în decursul vremilor — un concept îndestul de abstract, îndestul de larg ca să împace toate interesele, toate rîvnele, care, întocmai unei roci eruptive, să înglobeze toate superstițiile, tradițiile, toate fosilele sufletești. De aci, înfățișarea conciliantă a oricărei religii, de aci eclectismul și împreunarea de principii din cele mai contrazicătoare, idei din cele mai disparate, porniri din cele mai opuse.

Filosofia, dimpotrivă, este creația unui singur individ — cel puțin așa a fost până acuma. Ori caracteristica minții omenesti fiind nevoia de unitate, ceea ce a isbit mintea filosofului cînd a cercetat religiile n'a fost teismul în sine, existența unei divinități imanente sau în afară de lume, și nici principiul moral fundamental, ci contradicțiile dintre ideile de amănunt, incoherențele care se descopăr la fiecare pas, lipsa de logică, așa zice, care caracterizează orice religie organizată, adică adaptată la nevoile marelui număr. Lipsa de unitate logică este evidentă pentru orice minte ceva mai subțiată, elementele constitutive ale reli-

giei fiind din straturi geologice, așa zicînd, deosebite și cite odată chiar foarte îndepărtate unele de altele.

În lupta dintre religie și filosofie trebuie să recunoaștem că aceasta din urmă s'a arătat și desinteresată și de bună credință.

În țara romînească, pentru a ne întoarce la chestia noastră, o asemenea cernere a credințelor, a ereziilor, o asemenea ciocnire cu religia, avangarda cercetării filosofice, care să pregătească apariția sistemelor originale — a lipsit cu totul; de aici vrăjmășia abrașă cu care au tăbărit asupra lui B. Conta reprezentanții religiei noastre, deși dînsul nu se atinsese direct de religie decît cu toată menajarea impusă de știință; de aci faptul că opera lui Conta apare astăzi, după atîtea decenii, în chiar ochii intelectualelor, mai mult ca un fenomen straniu decît ca o creație cu care se fălește un neam. Conta a fost impus publicului romîn de cătră străinătate!

Origina străină a lui Conta ne explică și rigiditatea cîstei lui, neclintirea simțului său de dreptate. Să nu fie aceste sentimente un ecou al puritanismului hughenot? Și gîndirea lui lesnicioasă, lipsită de asprimele fatale unei frămîntări intelectuale începătoare și simțirea lui nuanțată și aleasă! Bogăția de cunoștinți, extraordinară pentru o viață ce se termină la 36 de ani, complexitatea atît de armonizată a acelei minți care cu egală ușurință cuprinde și artă și filosofie și știință și organizare. Echilibrul perfect cu care s'a manifestat întotdeauna și simplitatea cu care și-a pus viața în primejdie pentru ideea pe care o socotea prielnică neamului. Urbanitatea lui fără seamăn, umanitarismul larg și toată distincțiunea firească și toată tăria morală cu care s'a înfățișat Conta în orice împrejurare! Asemenea însușiri presupun frecări îndelungate, repetate, presupun un creier desvîluit în răgaz și evoluat în răstîmpuri mai prelungite decît o viață de om.

B. Conta e cel mai occidental dintre marii oameni ai neamului romînesc. Poate că aci stă și explicarea faptului că a fost mai puțin prețuit decît oricare altul... Decît oricare altul!

Dar să se poată zice oare că B. Conta nu e una din gloriile cele mai curat romînești? — Nu, desigur nu.

Familia mamei toată de preoți, deci neaoș romînească, aceea a mamei tatei, răzeși din tată în fiu, aceea a bunicului, străină la origină, trăește patru generații în mediul cel mai desnaționalizator posibil, la țară; și chiar Neculai Conta venit «de dincolo» va fi fost romanizat, de vreme ce vine în capul unei colonii romînești. Și să însemnăm un lucru: familia Conta, așa de veche și cu atîtea mijloace de traiu lesnicios, așa de împrăștiată în localități felurite și de oțelită din luptele ei de adaptare, în decursul atîtor veacuri de cînd i se cunosc urmele, n'a dat decît un singur om superior, pe Conta cel născut în Ghindăoani!

Vra-să-zică vredniciei vinjoase a familiei Conta, pentru a

fi rodnică, a trebuit să i se adauge seninătatea contemplativă și cucernică a preoților dela Ghindăoani. Răsvrătirea și raționalismul ascuțit al celor ce nu mai aveau astimpăr, ca să deie o inteligență creatoare, au fost să se topească în înțelepciunea și răbdarea îngăduitoare a lui moș Toma Scutariu! Moș Toma — iată străbunul sufletesc al lui Conta. Cinste, dreptate, îngăduință, înțelepciune, acesta fu Conta, acesta fu și Toma Scutariu fiul de cioban, vlăstarul pașnicului visător, care din singurătatea lui vroită a dăruit neamului românesc și muzica și poezia lui populară!

Căci trebuie să distingem energia omului sănătos, vînjos, bine hrănit și bine înzestrat pentru luptă, de cea ce e să numim inteligență. Aceasta nu e, cum se crede obișnuit, viociune, vigoare, putere de a înfrunta, de a răzbate, nu e lupta cit de izbutită, pentru satisfacerea marilor interese sau a micilor nevoi. Inteligența nu e muncă, ci supramuncă; nu e energie, ci prisos de energie; anume putere diferențiată, adaptată la cercetare, la creare, la pătrunderea celor încă nepătrunse. Inteligența nu e armă de luptă, ea e uneltă de muncă, e făclia care despică întunericul și-l dă fărîmițat viitoarelor generații. Pe cînd energia nediferențiată, sau cea ce se zice voință, putere de izbîndă, sînt bogății mai mult pentru folosul individului; și inteligența, izvorită dintr'însa dar trecută deja dintr'un stadiu mai înaintat, acel al diferențierii, este o avuție socială. Aceste două forme de energie pot exista la același individ, cele mai de multe ori se găsesc însă izolate. Iată de ce vom zice: oricîtă energie și oricîtă vrednicie va fi dovedit familia Conta în tot trecutul ei îndelungat, ea n'a dat decît o singură inteligență, o singură putere creatoare, pe autorul «Teoriei Ondulațiunii Universale», și acesta e romîn.

Copilăria și viața de școală. — Despre viața lui B. Conta nu e mult de spus, a fost așa de scurtă! Toate actele oficiale îl arată născut în 1845. Tatăl meu mi-a spus în mai multe rînduri, că adevăratul an e 1846. Ar fi și neexplicabil ca un fiu de institutor care locuia într'un oraș cu școală, să fi întîrziat până la vîrsta de 9 ani, pe cînd legea școlară de pe acea vreme statornicea limita de vîrstă la 8 ani.

Cei dintăi 6 ani Conta îi petrece în Ghindăoani cu părinții, cu bunicul și cu răzbunicul său. Dînsul era un copil liniștit, spreosebire de soră-sa, care avea toate apucăturile unui băiat sburdalnic. O plăcere a lui era să se plimbe cu minile la spate — ținuta de meditare favorită în tot restul vieții — prin biserică, și se uita îndelung la chipurile zugrăvite, și apoi să le reproducă din memorie cu boiele pe care și le pregătea el însuși din buruene. De pe cărțile bisericești cite îi cădeau în mînă, copia liniile și ornamentele colorate. Vorbea puțin, cînta mult și se atașa mai mult de animale decît de alți copii.

Dela 6 ani fu dus împreună cu soră-sa și două vere la Mănăstirea Varatec, la o mătușă. Tovarășele lui, unele mai mari decât dinsul, făceau fel-de-fel de sburdălnicii, dinsul nu le oprea, dar nici nu le ajuta.

Se vede că viața la Mănăstire nu era tocmai ademenitoare, poate și dorul de mama, care l-a bintuit toată viața; într-o dimineață de iarnă, dinsul scoală pe soră-sa, copil de 4—5 ani, și amândoi fug acasă. Acest gest de a nu lăsa pe soră-sa singură e caracteristic. Iată doi copii, din care cel mai mare n'are 7 ani, pe o zăpadă care le ajunge până 'n briu, alergînd să nu-i prindă din urmă și făcînd drumul dela Varatec la T.-Neamț pe jos. Ajung la vremea prinzului. Mama, plîngînd de groaza celor ce s'ar fi putut întimpla, îi sue în pat și le pregătește de-ale mîncării. Tata care nu era acasă în momentul sosirii; el care nu admitea încălcarea unui ordin al său, cum află, îi scoală și fără să le îngăduie macar să minince îi suie în trăsură și-i duce îndărăpt.

Asemenea asprimi se vor fi repetat de mai multe ori ... Așa erau vremurile pe atunci!

La 1854 B. Conta începe școala primară în T.-Neamț — exista una din anul 1852¹⁾ — și o termină în 1858 cu note foarte bune, după cum dovedește atestatul eliberat, fiind elaficat al doilea.

În Septembre 1858 trece intern la Liceul din Iași pe baza notelor școalei din Tirgul Neamț, deci fără concurs. Anul următor rămîniîd repetent, își pierde bursa și devine extern.

Legenda spune că de teama asprimii cu care tatăl său avea să primească pierderea bursei, Conta n'a mai dat pe acasă, ci a rămas rătăcind prin Iași. Faptul n'ar fi cu neputință — toate se pot pe lumea aceasta! — eu însă nu-l cred. Nu-l cred fiindcă tata venea foarte des în Iași în tot acest răstimp și cu afaceri la Mitropolie, era protopop, și ca să cerceteze pe fiica sa Eliza, copilul favorit, internă în școala centrală, și pentru altele. Cum să nu fi avut citdecît îndemnul să-și caute băetul, care era doar tot în oraș! Insuși autoritarismul lui exagerat e o prezumție în favoarea părerii mele²⁾.

Pe de altă parte registrele Liceului Național îl arată pe B. Conta cu următoarea situație:

1858—59	clasa I	intern cu bursă
1859—60	»	I extern
1860—61	»	II extern, absent la examenul de desemn.

Și rămîne repetent pentru absența la desemn ...

¹⁾ Vezi «Un jubileu» de G. Cosmovici, directorul Școalei No. 1 din Tg. Neamț.

²⁾ Vezi broșura: «În chestiunea volumului Opere complete» de V. Conta, editat de C. Sfetea, 1914.

1861—62 clasa II
 1862—63 » III examen integral în Septembrie
 1864—65 » IV extern
 1865—66 » V
 1866—67 » VI
 1867—68 » VII

Atestatu

Închisori Konla Bacchi, absolvent
 reke uatros khase upimape ha shoha uobitke
 din topoghe Niamy a fakoto uamem ha 7
 Iohor 1858 un a meputato nolehe opmelohe

Din Katsaismos	fopt bine
Cetipe	idemi
Gramatika pomana	idemi
Komba kalore	idemi
Istoria aalpuu	idemi
Geografia	idemi
Apulmetike	idemi
Komesnepea	idemi
Kahigrafica	idemi
Istoriografia	pejoleti
Istoriografia	bona

Totdeauna in spina mea ofuice Anop Monicleptor
 aho Kshishon un aho Istoriografia uobitke N° 455 ft
 kendor se Iproess bepbat N° 30. areste lincipor S'a
 aho a fi upimut gpatu in indepnalhor gema
 dialo den Tann

Profesorul școlii I Iyacuashor

Katicheloh școlii Iyest N° 41

1858 Iohor N° 41

Pe lângă dovezile prin deducție, avem mărturia unui contemporan. d. D. Lupu, care zice că până în anul 1863 și-a învățat zilnic lecțiile cu B. Conta, timp de trei ani. D-sa afirmă că

acesta sta la o gazdă la care se ducea și dînsul citeodată și că B. Conta era băet sărac, *dar nicidecum în mizerie*, după cum spune legenda.

Că viața la gazdă nu va fi fost de invidiat — o cred! Că băetul acesta impresionabil nu putea ține piept firii prea neîmblinzite a tatălui său, — o cred! Dar ca să fi fost părăsit cu totul, timp de trei ani, cum zice legenda, iată ce nu voiu admite, chiar de s'ar mai fabrica o mie de scrisori pe lingă cele 8—9 de până acuma!

În clasa a III-a, anul școlar 1962—63, Conta are colegi pe d. Dimitrescu-Iași, pe C. Hogaș, pe G. Panu și Al. Lambrior, — acest din urmă cu siguranță mai în vîrstă, înscris în școala primară încă din anul înființării, 1852 ¹⁾.

În 1863 Conta nu se prezintă la examen. D. Lupu (pe atunci zis Lupușor) spune că 'n primăvară, îngrijind de Conta, bolnav de febră tifoidă la o gazdă, s'a molipsit și el, — așa că amîndoi pierd examenul; iar în Septembrie, cînd d-lui și l-a trecut, Conta era plecat cu o trupă de actori în provincie.

Intrarea lui Conta în teatru se explică foarte lesne. Ajuns la vîrsta cea mai primejdioasă, influențat de febra tifoidă care înviorază exagerat organismul cînd nu-l doboară, fără nici o supraveghere, de o frumuseță deosebită, după cum afirmă toți cîți l-au cunoscut pe atunci, bunăoară și d. Victor Castano, lesne a putut dînsul cădea în cursa vreunei femei. Dar oare dispariția lui din Iași să nu fi fost pricinuită și de perspectiva de a intra din nou sub supravegherea directă a tatălui său, care tocmai se muta la Iași?

Din viața de teatru amănuntele sigure sint acelea din biografia d-lui Rosetti-Tețcanu, date de cătră Conta însuși. Citva timp suflor, în trupa lui Lupescu, apoi actor, dînsul traducea, improviza cuplete, era iubit și prețuit de director ca și de colegi. Viața de teatru și-a petrecut-o în Roman.

În 1864—65 și toți anii următori pînă la 1868, Conta este elev regulat la liceul Național din Iași. Se distinge la disciplinele unde se cere cap: la Matematică, Istorie, Științi, Filosofie. Cunoscutul publicist d. A. Naum, care îi era și profesor, spune că bătea războiu cu profesorul de limba latină. Poate că profesorul de latină, să fi purtat războiu cu dînsul... Se întîmplă și de acestea!

Toate vacanțiile pînă la plecarea în străinătate, deci patru ani, Conta și le petrece în orașul Cahul unde tatul său era protopop, nu la un sat din ocol județ după cum afirmă d. Livianu. Tot așa se înșală d-lui cînd spune: «*Conta ajuns bolnav în Basarabia, se întrema ca și cum s'ar fi vindecat de boala sa*». Vacanțiile petrecute de B. Conta la Cahul sint patru, nu două, între anii 1865—69, iar boala lui de piept începe în Octombrie 1871.

¹⁾ Vezi «Un jubileu» de G. Cosmovici, directorul Școalei No. 1 din Tîrîgul Neamț.

Conta în 1867-68—Iasi

Conta în 1869—Bruxelles

În aceste vacanții Conta, rămas cu patima teatrului, organizează și joacă teatru de societate. Tot repertoriul acelor vremuri îi trece prin mîni: Alecsandri, Millo, C. Negruzzi. Dînsul era și regisorul și actorul de forță. Juca pe Cc. Chirița, pe Baba Hirca, pe Pălimarul din «Florin și Florica», ect. Cînta frumos, improviza cuplete de actualitate, le făcea și muzică. O melodie drăguță a lui, pe care și-o amintește soră-mea, am scris-o și am dat-o d-lui Humpel. O dramă originală, care avea să se joace în Cahul, a rămas în păstrarea colegului C. Ressu. Cine va fi găsit-o? O alta, tradusă, spune soră-mea, printre anii 1876—77, trebuie să fie în cartioanele Teatrului Național din Iași.

Iată două poezioare din timpul cînd era licean, păstrate într'un carnet vechiu :

Madrigal

Aurora blondă din patu-i de flori
În zadar ridică fruntea-i radioasă,
Luna se ascunde în zadar prin nori
Ca să se arăte și mai grațioasă.

În zadar zefirul varșă 'n timp de noapte
Răpitoru-i cîntec, cînd prin frunze-aleargă :
Ale tale grații le-a 'ntrecut pe toate
Căci surisu-ți face cît natura întreagă.

Suvenire (fragment)

În a mea viață tristă, fură cîteva momente
Ce la carul fericirii înjugate mă purtau.
Palpită inima 'n mine de transport, de dulci turmente,
Ce pe albia speranței adormit mă legănu.

În 1864 Conta urmează clasul de violoncel la Conservator.

În 1866 Conta, care după spusa d-lui Ioan Demetriu, actualmente pensionar ¹⁾ se afla într'o zi în sala de recepții a corului metropolitan — nu ne spune dacă era sau nu corist — improvizează, după cererea dirigitorului, cîteva versuri pentru imnul pregătit în cinstea Prințului Carol.

Muzica era deja făcută de către profesorul Burada, așa că greutatea improvizatorului era dublă.

¹⁾ Vezi «Universul» din 18 | 2 1914.

Dacă nu găsim profunzime de idei și nici imagini noi în versurile reproduse, să nu uităm că avem de-a face cu un băet tânăr de tot, că sîntem în vremea cînd Alecsandri, regele poeziei, nu producea nici el cu mult mai ales decît atîta și că totul se petrece în perioada cînd limba e înbăcsită de neologisme.

Ca pe-un soare de mărire
Națiunea te-așteptat
S'o conduci mai cu grăbire
Cătră scopul luminat.

Carol, prinț de viță mare,
Fă iar mîndri pe Romîni
Să nu stea în desperare
Tot privind la cei străini.

Tirania ce ne strînge
Jugul care-l suferim
Și dezastrul ce ne 'ncinge
Fă ca să nu-l mai simțim.

Carol, prinț de viță mare,
etc.

Conta a avut nu numai glas, dar și un talent muzical remarcabil. Minuia cu mare destoinicie vioara, pune la piano tot ce auzea, iar în 1877 a compus un marș eroic pe care-l dădu lui G. Scheletti să-l scrie pentru orchestră și care a rămas pierdut în hîrțile acestuia.

De aci gîndul lui Conta ca eu să-mi fac o carieră cu muzica — aceasta i-a fost dorința — dela cunoașterea propriului său talent. Și nu se 'nșelase; după spusa d-lui W. Humpel, care nu era om să se mulțumească cu puțin, talentul meu pentru muzică a fost cu adevărat rar. Cînd am început eu clavirul, Conta, care ținea să supravegheze el însuși cultura mea muzicală, îmi fixă orele de exercițiu între 10—12. Era totdeauna acasă în vremea aceasta. Cît timp cîntam, dînsul scria. De multe ori îmi cerea anumite bucăți. «Lucrez mai bine cu muzică», zicea dînsul, «deși la compozițiile de Bach, Haydn, etc. mi-e peste puțință să mă izolez de cele auzite». Cînd am ajuns, după trei ani de clavir, să atac întăile sonate de Beethoven, dînsul încîntat de progresele mele, mi le comandă într'o ediție franceză și mi le înmînă cu tot ceremonialul unui dar prețios. N'am apucat să le cînt cu el însă: trecusem în cursul secundar și fui plasată în internatul doamnei Humpel.

« Dar am anticipat cu zece ani. Să ne întoarcem îndărăpt.

În 1868 Conta trece bacalaureatul și se înscrie la facultatea de drept din Iași, facultate pe care avea s'o illustreze ca

profesor peste patru ani. Era pedagog la Liceul Național, împreună cu colegul de clasă și prietenul D. Cota.

Anul următor el obține, prin Octombrie, dela societatea «Pogor-Fătu» din Iași, o bursă pentru studiarea comerțului la Anvers.

Bursa îi fusese acordată pe **trei** ani. În August 1871, deci după doi ani în loc de trei, Conta ia diploma de capacitate cu foarte mare distincție, clasat al doilea, numai fiindcă în calitate de străin nu i se *putea acorda bursa* de călătorie în Europa,—cu gindul și cu nădejdea ca să-i rămie anul al treilea pentru studiile sale favorite. Societatea care-l trimesese, interpretind însă într'un chip strimt, ca să nu zicem meschin, regulamentul, îi suprimă bursa imediat, deși Conta avea dreptul la ea încă pe un an. Această lovitură nu va fi contribuit cu puțin la boala lui!

Diploma de capacitate o obține Conta în 1871; în Octombrie precedent, luase candidatura în drept la Bruxelles. Dacă adăugim la munca pe care o reprezintă acestea, studiul limbilor străine, germana, engleza, precum și încercarea de a urma litererele — între hirtile lui Conta am găsit citeva rinduri dela Tiberghien cu titlul «mon cher élève» — ne dăm seama cum din acest exces de muncă sănătatea lui a trebuit în mod fatal să iasă sfărâmată.

✧ În 1870 Conta, care până atunci fusese în două rinduri președintele societății studențești din Bruxelles, se face remarcant în întrunirile «Internaționalei». Această distincție dovedește că dînsul întreținea legături de aproape cu studenții, ceia ce reprezintă încă o cheltuială de energie.

✧ Cînd i se suprimă bursa, în Septembrie 1871, Conta se duce în Gand, unde viața e mai efină, ca să-și pregătească doctoratul, trăind deocamdată din banii pentru întoarcerea în țară. Luna următoare însă, întăile simptome de ftizie se arată și doctorii îl trimit la Pisa. Conta își trece totuși doctoratul la Bruxelles în Iulie următor, în August se întoarce la Cahul, unde pledează de citeva ori, iar în Octombrie, acelaș an, se stabilește în Iași. În Noembrie, printr'un concurs strălucit, obține catedra de drept civil la Universitate. Toate acestea se întimplă în 1872.

O văd și acum sosirea lui Conta în Cahul. Dînsul mă cunoscut în ultimele vacanțe petrecute în țară, eu îl vedeam pentru prima oară. Era într'o seară de vară. Căldura copleșitoare și așteptarea neliniștită le simt încă. Tata, care se dusese la Iași să-l aducă, se coborî cel dintăiu din trăsura și adresîndu-se cătră noi: «Iată-l, vi l-am adus». Nalt, slab, ras cu totul, cu părul blond, puțin buclat, și în toată făptura lui ceva așa de străin și așa de altfel decît la ceilalți oameni!

Deși boala se manifestase de un an aproape, dînsul era vesel: cînta ori fluera și era vorbareț și bun cu noi copiii și bun cu toată lumea.

Copilăria și viața de student ale lui Conta sînt caracteri-

zate prin porniri foarte osebite, dacă nu chiar protivnice. Pe deoparte reveria, contemplarea, apropierea de natură, respectarea mersului firesc al lucrurilor, duioșia pentru tot ce ține de pământul unde a crescut, nostalgia pentru tot ce i-a înconjurat copilăria, dorul de tot ce lasă în urmă. Ele îl fac să se izoleze de ceilalți copii, de zgomot, de mulțime, spre a-și putea urma firul tihnit al gândirii ori dorul biruitor «de-acasă». O manifestare de felul acesta este trebuința lui de muzică. Cînd n'o are din afară, cîntă ori flueră el. Și niciodată nu-i veselă muzica lui! Tot de această pornire ține și iubirea lui pentru poezia populară, pe care o culege cu dragoste între 1865—69 în Basarabia. Colecția de poezii populare care se publică în operele complete ale lui Eminescu, e făcută în mare parte, dacă nu chiar în întregime, de cătră Conta și trimeasă aceleia din Gand în 1871 prin dr. Fătu. O altă manifestare de aceiași natură este indemnul pe care-l dă, mai tîrziu, lui Creangă, căci doar întreaga operă a prozatorului din Humulești a trecut mai întăiu prin minile lui Conta.

Altă pornire tot atît de imperioasă, tot atît de stăpînitore, este nesațul său de cultură: muzică, știință, literatură, teatru, filosofie, arte plastice, organizare, totul îl interesează, totul îl îndeamnă, totul îl farmecă. Pe lîngă limbile franceză, italiană și engleză pe care le vorbea bine — cele două din urmă învățate numai în cei trei ani de străinătate — pe lîngă germana pe care o poseda îndeajuns, el înțălegea flamanda și se încumeta să citească în toate limbile romanice. Era un cunoscător în artele plastice — grație vieții în țări flamande și în Italia — cum poate n'a fost altul în țară pe vremea lui, iar belșugul de cunoștinți în știință, literatură, îndemănarea lui de orientare în fiecă disciplină, făceau admirația tuturor cunoscătorilor săi. Și să nu uităm că specia litate lui erau dreptul și comerțul!

Acest nesațiu de cultură i-a fost scutul de apărare. Tînăr, fără supraveghere, căzut în cursă la vîrsta de 16 ani, fără nici un îndrumător spre bine, Conta se ridică de-asupra tuturor îndemnurilor, a tuturor ispitelor, se ridică întărit, oțelit, sub îmboldirea unică a dorinții lui de a învăța. Nici în copilărie n'au putut pune stăpînire pe dînsul pasiunile, atît erau de puternice stăpînirea de sine și trebuința de a gîndi.

Exactitatea, conștiințozitatea, desăvîrșirea cu care dînsul făcea totul, sînt încă de remarcat. Că niciodată n'a lucrat dînsul din vanitate, ci din sentimentul datoriei și din plăcerea de a gîndi, avem dovadă și'n faptul că pe cînd la Iași n'a fost întăiu, deși ar fi putut fi, în Anvers, unde era pe *seama altora*, a fost cel dîntăiu în amîndoi anii. Cît de cinstit își respecta el obligația luată față de societatea ce-l trimisese, se vede și din mulțimea caetelor, cuprinzînd cursurile școalei de comerț (*Economie politică, drept maritim, drept comercial*, etc., etc.) toate legate, scrise cu ordine și c'o îngrijire neînchipuită, cu tablă de materie, cu paginație, cu titluri și subtitluri, — adevărate volume!

Parte din aceste caete sînt la «Academia Romîna», parte la mine.

De asemenea a rămas dela dînsul o colecție de hîrtii folosite ca material didactic (trate, facturi, hîrtii de expediție, etc.) Le păstra Conta ca o amintire, sau mai curînd ca material de imitat în școlile rominești? Această colecție, cu atît mai prețioasă cu cît a trecut peste dînsa o jumătate de veac, se va încredința poate școalei de comerț gr. II din Iași, școală întemeiată de Conta ministru, ca o despăgubire dată orașului care-și putuse permite luxul să trimeată un filosof să învețe știința schimbului.

Din viața de liceu a lui Conta să semnalăm și întăiul său succes de filosof. Cînd era în ultima clasă profesorul titular de filosofie, un oarecare Lates, dacă nu mă 'nșel, se îmbolnăvește și lasă pe Conta, elevul său cel mai distins, ca suplinitor.

Iată cum se exprimă d. Rosetti-Tețcanu, asupra acestei întîmplări :

«Vechii colegi ai lui Conta n'au uitat acea faimoasă conferință în care el schița în linii mari sistemul quasi-spencerian pe care avea să-l expue după zece ani : evoluția universală ondoliformă a plantelor, a animalelor, a omului, a societăților, a pămîntului, a lumilor, totul din propriul său avut, fără să cunoască nici de-aproape, nici de departe, pe maiștrii evoluționismului modern. Dealmintrelea în anul 1867 Spencer nu era tradus în franțuzește, iar Conta nu învață englezește decît la Anvers, în 1870—71».

Conta în căminul său.—Dela reîntoarcerea din străinătate în 1872 și până la stabilirea în București, Conta a locuit fără înterupere cu ai lui. Un altul, și încă dintre fiii cei mai duiosî, s'ar fi mulțumit să contribuie bănește la întreținerea familiei și atît. Dînsul s'a strîmtorat pentruca toți să-și aibă binele cît îl îngăduia situația lui materială. A ținut în Svițera pentru studiul medicinei pe sora lui Eliza, a plătit pensionul — și pe vremea aceia internatul la Humpel însemna 1400—1500 lei pe an — pentru mine, a plătit solvenția fratelui din șoala militară.

După masa de seară Conta stătea de vorbă cu ai lui până ce putea să-și reia scrisul : întreba de nevoile fiecăruia, de chipul cum își petrecuse ziua, făcea politică cu tatăl său, cetea pentru el și pentru soră-mea gazete și reviste — și cum cetea ! Cu ce desăvirșire ! Multe din cunoștințele de cultură generală, dar mai ales setea mea de studiu le datoresc numai acestor ore binecuvîntate.

Intr'o zi mă găsește cu o broșurică «Moș Nichifor Coțcarul». Se uită lung la mine, apoi mi-o ia din mină, fără minie, dar hotărît : «Asta nu e pentru tine. Am să-ți dau eu altceva *anume* pentru fetițe». Și de atuncia avea grijă să comande cărți și pentru noi copiii : din biblioteca lui Riureanu, mai tirziu cărți franceze cu teatru, povești, poezii de școală, etc.

Ne 'ntreba citeodată: «dar bine voi, copii, n'aveți nevoie de bani?» Și ne da totdeauna cu mult mai mult decât ceream.

La via din Bucium a stat Conta o vacanție mare. Cetea toata ziua sub un stejar batrin din fundul viei. Stejarul, care număra citeva sute de ani, sta singur singurel, pe muchea dealului, in mijlocul unei întinderi de pajiște. Din umbra lui nepătrunsă, o privește minunată: orizonturi largi, depărtări pierdute prin care de abia zareai, pitulate și convirșitor micșurate, lașul cu satelijii lui de tirgulețe și de sate. Numai cu acest stejar, simbolic in măreția lui stinghera, și-a înfrățit singurătatea singuratecul cugetător român...

◀ B. Conta despre care marele Hasdeu spunea că a fost «*cel mai fermecător om pe care l-a dat neamul românesc*», era nalt, cu părul aproape blond și ochii aproape negri, cu fața de albeața sidefului, spre osebite de alți ftisici care au paliditatea fildeșului, cu barba foarte neagră, buzele foarte roșii și dinții foarte albi. Dicția îi era clară, distinctă, muzicală, glasul simpatice, deși cam slab, înfățișarea de o simplitate și de o naturalitate pe care le scoteau în relief în chip neașteptat, eleganța ținutei și a mișcărilor, distincția și îngrijirea neîntrecută a persoanei lui. Cu un spirit de ordine extraordinar, gospodarioara lui proprie — două odăi spațioase — era întotdeauna în cea mai perfectă stare. Lui Conta nu-i lipsea niciodată nimic și nimic nu se făcea în ultimul moment: toate erau chibzuite și pregătite cu mult înainte. Nimic nu ținea sub chee. Eu, care până la intrarea în internat, aveam slujba să șterg colburile după ce isprăvea servitoarea de grijă, mă întârziem adesea printre lucrările lui, printre cărți și manuscrise. O mulțime de hârtiuți mici, cu fel-de-fel de însemnări — cu cugetări, planuri de lucru, etc. — mișunau pe biurou și'n saltarele lui. Ce s'au făcut toate? Cine le-a folosit?

Odată găsind două caete frumos legate, unul început, altul nou, mi l-am luat mie pe acesta cu cea mai deplină seninătate de conștiință. Când dînsul mă întrebă: «eu l-am luat, zic, îmi *trebuie* să copiez întrinsul poezii frumoase...

— Daa? Apoi bine!... dacă-ți *trebuie*... și încă pentru poezii frumoase...»

Și atît i-a fost cu apărarea proprietății lui.

Altădată, ce să-mi vie în minte? Să usuc flori în cărțile lui, mult mai mari și mai groase decît ale mele. Când baga de seama, dînsul, cu bunătate: ...«nu, asta nu se poate. Tu îmi strici cărțile. Uite îți dau eu una *anume*», și subliniind cu stăruință ultima vorba, ca și cum ar fi vrut să-mi spună ceva cu aceasta, îmi dăruia un dicționar gros.

Intr'o zi primește Conta, chiar în vremea prinzului, o scrisoare dela Panu din Bruxelles. Ce scrisoare, un adevărat volum! 12 coale pline. Eu mă întrebam cu nedumerire: «Ce poate avea de spus un om care scrie 12 coale?» Iar adouazi, pe cînd îmi făceam slujba, găsind scrisoarea deschisă pe biurou, m'apuc s'o

cetesc. Nu mi se spusese că lucrul nu e îngăduit, nu se ivise încă prilejul.

N'am înțeles o boabă din scrisoare, am reținut însă un pasaj: «Dragă Conta, să mă erți că nu ți-am făcut comisionul. N'am fost la iubita ta fiindcă i-am pierdut adresa. Trimete-mi-o cu cea dintâi scrisoare.»

Cînd tatăl meu, puțin timp după aceea, stăruia să primească o partidă ce i se oferea — la noi toate se discutau în fața tuturor — și dînsul zicea: «Nu mă însor niciodată, nu vreau să las un bolnav mai mult pe lume, iar dacă m'aș însura, tot pe *dînsa* aș lua-o»...

— Cum? să aduci o străină...

Eu zîmbeam cu înțeles, știam și eu că acea «*dînsa*» era din Belgia...

O persoană pe care Conta a admirat-o foarte mult a fost d-na dr. Sacara. Poate că și pentru frumusețea ei, dar mai ales pentru maturitatea inteligenței și felul ei de-a fi «om». Dînsul avea groază de femeile care păstrează naivitatea și fasoanele de fetică de 15 ani până tîrziu. El vroia ca femeia să nu fie păpușă, ci om, și zicea că pentru a nu rămînea ridicolă ea trebuie să îmbătrîneasca și intelectualizește și *moralizește* întocmai ca și bărbații. Iacă de ce era veșnic nedumerit de dragostea lui Eminescu pentru Veronica Micle. Poate să fi intrat pentru ceva în această nedumerire și repulzia de a trada și considerația pentru Stefan Micle, care a fost, pare-se, un om foarte respectabil.

Fapt e că cel întâiu care s'a gîndit să înființeze în România școale secundare pentru fete, școale adică de pregătire pentru intrarea în Universitate, a fost Conta, și aceasta încă din 1881, cînd nici un Stat din Europa nu îndrăznise încă să o facă.

Conta, care era mai totdeauna îmbrăcat în negru, ba a purtat cîțva timp și niște butoni cu cap de mort, avea o preferință pentru culoarea albastră. Mobile, lucruri mărunte, chiar geamurile odăii lui de culcare erau toate albastre. O atmosfera calmă, o liniște răcoritoare, o îndepărtare de restul lumii, stăpîneau căminul lui. Deși eșea foarte puțin, din pricina musafirilor care nu-l mai slabeau, — dr. Tausig, Panu, V. Bejan, Tassu veneau și de cite mai multe ori pe zi, — dînsul era nevoit să lucreze până la 3—4 noaptea. Așa fiind, se scula relativ tîrziu. Nu apărea între noi decît pe la 10¹/₂—11, cînd i se orîndueau camerile, dar oricînd apărea, dînsul era în ținuta cea mai îngrijită, ca și cum ar fi fost pe punctul să iasă în oraș. Atîta respect de sine însuși, atîta considerație pentru ceilalți, inditerent cine ar fi ei, iată o însușire care nu poate fi decît moștenire din strămoși occidentali...

Conta era relativ puternic, vînjos. Ca student practicasese multe sporturi. Un lucru cu care se fălea dînsul, era că știa să înoate și pe spate, ceea ce este, pare-se, o culme în specialitate. Iată de ce se mulțumea drept armă, cu un box pe care-l purta veșnic în buzunar. Nimic nu-i putea inspira teamă decît perspectiva de

a pune mina pe o broască. De această idiosincrazie râdea el foarte adesea.

Dormea cu toate uşile descuiate, ceia ce de altfel era obiceiul casei. Tatăl meu, care avea un auz extraordinar de ascuţit şi care veşnic era în căutarea unui prilej să-şi descarce forţa lui quasi-herculiană, ar fi fost încântat să-l viziteze niscaiva răufăcători.

Intr'o noapte pe la 3—4 un oarecare Cantacuzino-Başotă, derbedeu descendent de-al lui Gorciacoff, se introduse neauzit, graţie galoşilor pe care-i purta drept orice încălţăminte, drept în camera de culcare a lui Conta. Cînd acesta se deşteptă, — dormea foarte uşor, — Cantacuzino ceru ciţiva lei, sub pretextul că n'are cu ce-şi plăti camera la otel. Conta nu-l dădu pe mina poliţiei, dar de-atunci prinse să-şi încuie uşile.

Arareori l-am văzut pe Conta nerăbdător şi niciodată violent. Veşnic lin, veşnic egal, veşnic bun. Ce dominare asupra nervilor! Ce odihnă stăpînitoare în toată firea lui! Deşi eram încă un copil, mă izbea contrastul dintre neastîmpărul împrăştiat şi imperativ al tatălui meu, şi calmul concentrat, îngăduitor şi veşnic stăpîn al fratelui meu.

Intr'o zi Conta veni în sufragerie cu o carte în mînă, liniştit ca totdeauna, dar la o oră la care nu venea altădată. — «Du-te şi spune servitoarei să astupe soba din biurou că s'a aprins». Şi s'a așezat să cetească mai departe. Sgomotul şi vinzoleala celor ce au stîns soba nu l-au făcut să-şi ridice ochii de pe carte nici o minută.

Altădată eram la masă. Mare tărăboiu în stradă. Tata, soră-mea, fraţii, toţi la fereastră. B. Conta ridică ochii de pe jurnal — avea răul obiceiul să-şi cetească gazetele în vreme ce mînca — ca să mă întrebe, mai mult prin semne, ce se întîmplase. Eu, suggestionată probabil de liniştea lui şi luînd zîmbetul cu care răspunsese tăcerii mele, drept aprobare pentru lipsa mea de curiozitate, nu m'am clintit din loc. Dacă tatăl meu nu s'ar fi însărcinat cu dela sine îmboldire, să povestească cele ce văzuse, Conta nu le-ar fi aflat niciodată!

Un fel de stăpînire nu numai asupra lui şi a mediului, ci asupra momentului, a actualităţii, un echilibru veşnic stabil, o selectare a manifestărilor sufleteşti numai în virtutea însemnătăţii şi a valorii lor morale — iată o forţă caracteristică a lui Conta şi pe care, eu una, n'am mai întîlnit-o la nime.

Conta era de principiu că până la proba contrară fiecare are dreptul să fie socotit om detreabă. Încrezător, binevoitor şi gata să servească pe oricine. Tatălui său, — român curat în privinţa aceasta, — bănuitor şi sceptic, îi trebuiau dovezi nenumărate ca să înceteze de a considera pe fiecare, şi asta chiar dela început, drept un hoţ. De aci discuţii nenumărate. Cînd B. Conta cădea victima vreunuia dintre necinstiţii care mişunau pe atunci, cum mişună şi astăzi, tata jubila! Şi apoi dă-i! Discuţie, morală, formule sentenţioase! ... Conta, care până la proba evidentă, apăra cunos-

Conta în 1870—Bruxelles

Conta în 1876—Iasi

Conta în 1878—Paris

Conta în 1878 Paris

cuții cu atîta căldură, de parcă li erau toți măcar frați de cruce, încheia cu atîta: «ei, de-acum știu cu cine am de-aface și nu mai vreau să aud de trăește ori nu».

Aceasta i-a fost singura armă de luptă contra invidioșilor și a dușmanilor: uitarea, ignorarea! De-aceia a și fost doborât!...

O singură vorbă mai aspră am auzit dela dînsul: «nu înțeleg cum pot fi oameni *care să nu se simțească* să nu știe cît pot minca și până cînd pot bea.»—Dojana era la adresa lui Creangă.

Și acest om pe care, deși modest în tot felul său de a fi, nu-l intimida nime și nimic nu-l surprindea—atît părea de pregătit în tot momentul pentru toate!—acest om pe care nu-l interesau decît manifestările selecționate de simful său artistic, de preocupările lui filosofice, de rafinarea excesivă la care-l aduseseră și boala și cultura, acest om, deopotrivă de egat cu toți oamenii care veneau în atingere cu el, și mai de sus și mai pe jos, era de o bunătate fără samăn. Un fel de risipă condamnable chiar! Cheltuia tot! se cheltuia el însuși nu numai pentru ai lui, dar pentru oricine ar fi avut nevoie de ajutor. A întreținut mai mulți ani pe sama lui — mi-a spus-o marele Caragiale—pe doi nepoți de-ai acestuia, și pe un băet sărac din județul Iași. Scria statute pentru fel de-fel de societăți, traducea articole și piese de teatru pentru prieteni de-ai prietenilor, pentru cunoscuți de-ai cunoscuților săi. Cine nu s'a folosit, cine n'a abuzat de bunătatea lui?... L'am văzut chiar învățînd cum se rosește, odată franțuzește, altădată italienește, pe Pr. Ienăchescu, un prieten al tatălui său, care avea să cetească de Paști Evanghelia în aceste limbi.

Conta era un avocat de mina întăi, dar un avocat *sui generis*; nu pleda decît pentru cauzele drepte. Onorariile rămneau cîteodată numai pe hîrtie. Niciodată n'a reclamat în contra clientului de rea credință! Sînt la noi și acum hîrtii și iscălituri care dovedesc restanțe de plată dela clienți. Nici tatăl meu n'a vrut să facă uz de ele. Cînd un om se urcă la atari înălțimi sufletești, un singur omagiu i se poate aduce: să-i respecti voiața întru totul! Și nu era slăbiciune bunătatea lui Conta, ci belșug sufletească, dărnicie, risipă, îngăduință largă pentru veșnicile netrebnicii și păcătoși omeniești! Care-i credinciosul care să se măsoare în virtuți creștine cu acest ateu hulit de biserică? Care-i spiritualistul, care să se măsoare în cînte, în cumpătare, în traiu demn și util tuturor, în jertfa de sine, în idealism într'un cuvînt, cu acest scrupulos reprezentant al materialismului științific?

Prietenii și admiratorii lui Conta.—În Iași Conta a locuit mai întăiu într'o casă din strada Hotinului, cu o grădină nesfîrșită, dar cu o intrare fără multă aparență. Anul următor s'a mutat în strada Cișmeaua Păcurari. Nu știu numerele caselor, dar le recunosc, deși grădinile au dispărut și păreții s'au tupilat. După aceia în strada Anastasie Panu, în niște case ale Statului,

care se închiriau la licitație, iar în 1879 în Sărăriie, casele Columb, apartamentul de sus. La 1881 Conta se stabilește în București, mai întâiu la otel Capșa, într-o cameră din etajul I, apoi în strada Stella No. 6, unde se stinge.

Amintirile mele personale sînt mai ales din ultimile două locuinți din Iași. Odată mutat la București, eu nu l-am văzut pe B. Conta decît în sicriu.

Până la 1879 Conta a trăit retras. Eșea foarte puțin, iar în zilele cînd avea curs la Universitate, sau întrunire la *Junimea*, nici nu primea pe nimeni. În schimb în celelalte zile, de la zece dimineața și până seara tîrziu, era la el un *du-te-vino* neîntrerupt. Cei pe care i-am văzut mai des în casa lui, erau: Tasu, Pogor, Panu, Lambrior, V. Gheorghian, Caragiale, Naum, Hogaș, avocații Pandele Zamfirescu, Bejan, Gr. Macri, Roiu, frații Șendrea, artistul C. Stahi, profesorii C. Cobălcescu, Dimitrescu-Iași, Culianu, M. Pompiliu, Dospinescu, Beldiceanu, I. Negruzzi, Creangă, Eminescu, general Dabija, și 'n genere toată *Junimea* afară de corifeii: d-nii P. P. Carp, Maiorescu și Alecsandri.

Creangă care era prieten cu tatul lui Conta, de pe vremea cînd se găseau amîndoi la biserica Bărboi, „*marele mîncău*“ cum îi ziceau prietenii nejunimiști, sosea foarte adesea în preajma prînzului: să fie sigur că găsește și pe tată și pe fiu!

— „C. C. Vasilică, am venit și eu cu prostii de-ale mele, să vezi și mătăluță ce scofală-i de-ele“. Și 'ndată adăoga: „...poi eu am nimărit-o ca prostu... las că vin altădată“. Până ce Conta zicea: „Lasă, Domnule Creangă, stăm mai întâiu la masă și după aceia cetim“. Și așa se făcea.

Poate că ajutorul lui Conta să se fi redus la ortografie și punctuație; poate să fi fost numai îndemn; dar fapt e că tot ce Creangă a cetit în *Junimea* a trecut mai întâi pe la Conta. Acest lucru mi l-au afirmat și tatăl meu și sora mea și Pr. Enăchescu.

Dar în 1881, cînd Conta fu nevoit să se retragă din minister din pricina protestelor împotriva proiectului său de lege, cine făcuse mai mult tărăboiu? Cine alergase mai pătimaș prin toate ungherele ca s'adune iscălituri? — Creangă! Și totuși de îndată ce află că B. Conta e în Iași, avu curajul să se 'nființeze—tot în preajma mesei. Mai blajin ca oricînd, cu aceiași căutătură unsuroasă care simula umilința: — „Bine ai venit sănătoșel c. c. Vasilică!“ și-și ireca minile respectuos, respectuos...

Conta l-a poftit la masă, dar i-a vorbit foarte puțin. Sora mea, revoltată, pe cînd îl petrecea la eșire, i-a zis-o de-adreptul: „Uite, Domnule Creangă, după cele ce ai făcut, parcă n'ai mai avea ce căuta pe la noi“...

Și așa s'a isprăvit prietenia cea mare...

Pictorul Veruzi, venea la orice oră,—Conta dăduse ordin să nu-l supere nimeni,—și lua din garderoba acestuia tot ce-i trebuia. Pentru dînsul Conta a plătit în nenumărate rînduri—o

spunea cătră tatăl meu, cînd începu a-l plictisi lucrul—și abonamentul la restaurant și hainele la croitor. După spusa mare-lui Caragiale, Veruzi nu era singur care făcea *împfumaturi à fonds et intérêts perdus* dela Conta, mai erau : prozatori, poeți, compozitori, politicieni și alții...

Cu Eminescu prietenia a rămas mult mai ceremonioasă. Mi-aduc bine aminte de marele nostru poet, cum l-am văzut întăia dată. M'au izbit pletele lui negre, prea unsuroase, după părerea noastră, a copiilor; șuba enormă cu guler de vulpe, și ochii lui grozav de negri.

După plecarea poetului, unul din copii vom fi avut o purtare ireverențioasă, nu știu : — „Ce înseamnă asta, copii ? Se poate ? Dar știți voi cine e acesta ? Țineți minte : acesta este Eminescu, cel mai mare poet român !“

Și asta se petrecea pe vremea regalității nediscutate a lui Alecsandri, prin 1875—76, cînd despre Eminescu nu credea nimene mare lucru, nici macar poetul însuși.

Grozavă prietenie a fost cu Panu, sora mea era și ea prietenă cu nevasta dintăi a lui Panu. Odată pe cînd se vorbea în casă despre dinșii, eu de colo ne 'ntrebată : „în locul matală, eu n'aș primi în casă pe Panu : prea seamănă a cine care mușcă pe la spate“.

Apreciare de copil...

În „Amintiri dela *Junimea*“ Panu își face o plăcere să abunde în erori asupra lui Conta. Spune bunăoară că acesta se pregătea de concurs prin 1874, cînd se întorsese din străinătate ; că la această dată locuia în Sărărie ; că la „*Junimea*“ a intrat tirziu de tot, prin 1879—80 ¹⁾ ; că prin 1874—75 i-a cerut lui Panu un volum de Spencer „despre *care n'auzise încă*“, iar doi ani *după aceea* băgați de seamă, vă rog, nuanța !—dînsul a scris etc. etc. ²⁾

Conta a fost numit la Universitate în 1872 decretul există și la noi a locuit în Sărărie între 1879—1881, a intrat la „*Junimea*“ în 1873—după o scrisoare din 1915 a d-lui Iacob Negruzzi adresată mie—și a publicat întăia sa scriere filosofică în 1875. În privința legăturii cu teoria lui Spencer, pasajul lui Panu trebuie confruntat cu acel al lui Rosetti Tescanu. Și Tescanu și Panu au fost prieteni de-ai lui Conta ; nu poate unul fi bănuț de parțialitate mai mult decît celalt.

„Vechii colegi ai lui Conta n'au uitat acea faimoasă conferință în care el schița în linii mari sistemul quasi-spencerian pe care avea să-l expue după zece ani : evoluția universală ondoliformă a plantelor, a animalelor, a omului, a societăților, a lumii, a lumilor, *totul din propriul său avut, fără să cunoască nici de aproape nici de departe pe maeștrii evoluționismului modern*. De-altmintrelea în 1867 Spencer nu era tradus

1) Vezi pagina 136, vol. II.

2) Vezi pagina 182, același volum.

în franțuzește, iar Conta nu învâță englezește decît la Anvers în 1870—71*.

„Amintiri din *Junimea*“ nu este o lucrare istorică, ci una literară, iar literatura, după definiția lui Emile Zola, pare mi-se, definiție admisă și de G. Panu, este: „adevărul trecut prin prisma personalității scriitorului“, adică raza de lumină deviată și alterată potrivit însușirilor prisme, sau, faptul obiectiv *deviat* și *alterat* potrivit însușirilor intelectuale și morale ale scriitorului.

Scena dela Buch în care Conta ar fi exclamat: „mă, Veruzi, tu nu știi cit aș da eu să fi zis cuvîntul care l-ai zis tu“, scenă cu care Panu vrea să arăte că și Conta ar fi avut ceva de invidiat dela Panu și Veruzi, anume spiritul,—mie una îmi spune cu totul altăceva. Nu mai vorbim de cazul cînd vorba lui Conta ar fi fost o ironie...

Că nu va fi fost de duh Conta, tot ce e cu puțință! Nu le-o fi avut omul pe toate! Dar noi, familia, nu știm să fi invidiat Conta ceva pe lumea aceasta: nici mărire, nici avere, oricum, mai reale decît spiritul lui Panu... Sau poate că Panu prin spirit înțelegea pe cel practic...

Iată cum îmi explic eu scena dela Buch. Conta era om delicat, subțire. El ajuta pe Veruzi. Temîndu-se să nu-l jignească, să nu-l umilească, căuta să-l ridice în proprii lui ochi, exagerînd valoarea vorbelor de duh,—că doar atîta avea și bietul Veruzi!

Cum ar fi dus Conta modestia până acolo, ca să nu și simtă superioritatea asupra lui Panu și Veruzi?

Cînd Panu s'a întors din străinătate,—unde fusese trimis de d. T. Maiorescu, amănuntul trebuiește reținut, fiind că-și are importanța lui,—n'avea nici o carieră. Conta, ministru în cabinetul lui Ioan Brătianu, îi încredință direcția unei gazete din Iași. Se 'nțelege că dacă-i dădea fondurile, avea să-i fixeze și direcția. Ei bine, scrisoarea trimeasă pentru statornicirea politiceî de urmat, Panu... a dat-o ziarului „Timpul“, iar lui Conta, la izbucnirea scandalului pe tema acestei scrisori, i-a spus că Eminescu i ar fi „furat-o“ din palton într-o noapte, etc. Conta a crezut și a răcit prietenia cu Eminescu.

Cînd acesta a înebunit, puțină vreme mai tîrziu, V. Tasu s'a dus la Mărcuța să-l vadă. Toată vremea nu spunea decît atît: „ticălosul de Panu! m'a stricat cu Conta. Auzi? Să fur eu scrisori din palton... M'a stricat cu Conta, ticălosul de Panu!“

Acestea toate le știu dela V. Tasu

Foarte strînsă prietenie era și cu dr. Taussig, ceia ce dovedește, odată mai mult, că lupta lui Conta împotriva împămîntenirii Evreilor în masă, nu era dusă pe tema urii de rasă, nici cea a deosebirii de religie, ci pe convingerea obiectivă, că Evreii, cu psihologia lor specială, datorită desigur umilinței la care au fost supuși atîtea veacuri, cu tendința lor de a se solidariza între dînșii și numai între dînșii, cu numărul lor copleșitor față de populația băști-

nașă, sînt o primejdie pentru țara romînească. Dovadă, pîrghia pe care le-o întinde în redactarea pe care o dă dînsul articol. 7 din Constituție, pîrghie menită a asigura și asimilarea lor însă, nu numai încetățenirea în mare număr, cum ar voi-o dînșii !

Între hîrțiile rămase dela Conta găsim un proiect de redactare a art. 7. Atragem atenția asupra punctului c din condițiunile care dau dreptul la împămîntenire.

De altfel cu 30—40 de ani în urmă, nu cred să fi existat în România ura de rasă. Evreii erau primiți în toate casele, relațiile sociale și chiar căsătoriile între Evrei și Romîni erau lucruri indestul de obișnuite, dovadă atîtea familii romînești, foarte onorabile, care se trag din Evrei trecuți la creștinism.

Tatăl lui Conta, antisemit din instinct, vedea cu ochi răi și prietenia cu Taussig și îngrijirea medicală pe care acesta o dădea cîteodată fiu-su.

Cînd B. Conta se afirmă ca antisemit, Taussig, în numele comunității evreești din Iași, îi oferă 100.000 lei, ca să lipsească,—boala îi oferea prilejul,—dela Cameră. Conta, fără să se infurie: „socoteam că mă cunoști; ia-ți banii și să nu-mi vorbești niciodată despre această încercare, dacă vrei să te mai consider ca prieten“.

— „Ești un prost!“ sbieră Taussig. „În loc să iei banii și să te duci să-ți cauți de sănătate, te arunci singur la peire. Și pentru cine? Pentru niște dobitoci care nici pe tine nu te știu prețui. nici nu știu despre ce-i vorba!“

Dr. Taussig a oferit bani soru-mea, apoi tatălui meu, numai să găsească ei mijlocul de a opri pe Conta dela ședințe. Refuzul soru-mea a fost ceva mai sgomotos, iar al tatălui meu, brutal de tot. Dr. Taussig nu s'a lasat pare-se, bătut. Profitînd de faptul că B. Conta nu știa încă despre încercările cu ceilalți, care la rîndul lor nu cunoșteau propunerea făcută direct, și continua să-l primească în casă, i-a administrat niște inhalatii așa de hazardate, încît i-a provocat o hemoptizie una cu moartea. Acum Conta *trebuia* să lipsească dela Cameră! Și totuși n'a lipsit...

Făcut-a intenționat dr. Taussig? Eu nu cred,—tatăl meu o credea.

Un prieten și sincer și demn a fost V. Tasu. La moștenitorii acestuia se găsesc parte din volumele de care B. Conta se sluzea la cursul de Drept Civil, oferite de Conta însuși. După spusa acestuia, Tasu era pe alît de savant pe cît de modest și de cînstit.

Despre prietenia afectuoasă a marelui Ioan Brătianu, eu nu pot ști mare lucru. Ea s'a manifestat după strămutarea la București. O scrisoare, răvășită printre hîrțiile de afaceri, prin care este invitat la Florica, semnată de cătră toți membrii familiei, dovedește cu prisosință și dragoste și stimă nețărmurită. Pe marele om de Stat l-am văzut în Iași de două ori în casa lui Conta. Anecdota asupra stabilirii raporturilor dintre dînșii, e au-

tentică, o știu dela tatăl meu. Când marele Ioan Brătianu—și ce însemna puterea lui pe acea vreme?!—a trimis vorbă lui Conta, că dorește să-l cunoască, acesta a răspuns simplu: „mă simt foarte fericit... Locuiesc strada cutare, numărul cutare“...

Și marele Brătianu... a venit strada cutare, numărul cutare....

Pe cînd era în București, Conta scrie odată cam următoarele: „Brătianu și cu mine ne prezintăm la un concurs: el cu merele creșteni din Muntenia, eu cu cele domnești din Moldova. Juriul, d-na Brătianu cu copiii și ceilalți membri ai *marelui partid* (aceasta era denumirea familiei sufletești a ilustrului barbat, în ea intra și Conta) se întrunește Duminica viitoare la Florica. Vezi de-mi trimete tot ce-i mai bun: e vorba doar de cinstea Moldovei“.

Prietenii care au dat lui Conta ultimul sprijin sufletesc, ultimele servicii și ultimele mîngieri, care au contribuit—deși în proporții osebite și deci cu rezultate foarte inegale—la cristalizarea amintirii lui, au fost d-nii Dimitrie Rosetti-Tescanu și Vasile Livianu. Între dinșii s'au împărțit de cătră tatăl meu și biblioteca—din gîndul pios ca volumele să nu se irosească printre librari—și manuscriptele. Cel dintăiu a luat tot ce se referea la filosofie, cel de-al doilea, tot ce privea dreptul. Amîndoi își luaseră obligația de a publica opera inedită a dispărutului.

D. Rosetti, odată apărută ediția franceză, a înapoiat familiei manuscriptele (*Metafizica* și *Primele principii care alcătuiesc lumea*). Eu, în numele ei, le-am dăruit Academiei romîne. Un manuscript *Origine des Espèces*, în limba franceză, precum și scrisorile lui Conta cătră d. Rosetti au fost mistuite de incendiul care a distrus conacul din Tescani, în ziua de 7 Ianuarie 1907.

Domnului Livianu, că nu s'a ținut de cuvînt și n'a publicat lucrările de drept, nu-i putem face o vină. O fi avut omul nevoile și necazurile lui! Dar că a păstrat manuscriptele, chiar după ce ajunsese la convingerea că nu va face nimic, că a refuzat să le restituie familiei, care, orice s'ar zice, avea singură dreptul de proprietate, zădărnîcind astfel orice încercare de a da publicului scrierile lui Conta în vremea cînd ele aveau și o valoare de noutate — pentru acest pacat eu nu-l voi ierta nici odată și nu-l va erta nîme!

În mai multe rînduri i-am oferit să suport toate cheltuelile publicațiunilor pe care le ar fi putut face. I-am oferit, pentru o-rînduirea materialului, munca tînărului Tasu, un licențiat strălucit al Facultății din București, fiul prietenului V. Tasu, apoi aceea a lui G. Kernbach. D. Livianu avea numai să supravegheze și să călăuzească...

În 1906, Academia Romînă ¹⁾ reprezentată prin energia d-lui Dimitrie A. Sturza, la care apelasem eu în disperare, obține de-

1) Vezi scrisoarea de donație din fruntea manuscriptelor de filosofie.

la d. Livianu câteva volume adnotate, câteva însemnări de drept, câteva caete de studii de-ale lui Conta student și câteva scrisori adresate acestuia cu prilejul publicării volumului „Teoria Fatalismului“.

Aceasta este donația pentru care i se aduc d. Livianu mulțumiri într-o ședință publică din 1906.

Dat-a d. Livianu tot ce a primit în 1882 ?

Nu afirm nimic, întreb !

O scrisoare a d-lui Livianu, din 1890—o am la dispoziția oricui—spune : *„în afară de manuscrisul de Metafizică, eu nu mai am nimic din scrierile filosofice, căci împrumutînd operele pe care le posedam, am rămas fără dînsle“*.

D. Livianu împrumuta... manuscrite !!

La atîta nesocotință cu ce puteam riposta ? Cu violența legii ? Primejdia pentru manuscrite devenia cu atît mai mare.

O ultimă încercare să reintru în posesiunea materialului încredințat d-lui Livianu, am făcut-o în chiar iarna aceasta. Iată ce-mi răspunde fiul al doilea, d. Virgil Livianu, în numele tatălui său.

„Tatăl meu nu mai posedă dela B. Conta decît scrisorile personale ce acesta i-a adresat, care sînt proprietatea exclusivă a lui. Toate, dar absolut toate manuscritele, precum și tot ce-ia ce mai posedă dela B. Conta, le-a depus, precum bine știți (...acest accent de impaciență e nostim !) la Academia Romînă, dela care posedă și scrisoare de mulțumire și primire“.

Scrisoarea e datată din 25 Martie 1915. Luăm act de dînsa și deci și de declarația că familia Livianu nu mai are nimic dela Conta.

Donația Livianu se face în 1906.

Academia, vorbesc de Academia Romînă, pune tot acest material neorînduit la dispoziția publicului, deși nu-l înregistrează decît în 1913—la intervenirea mea.

Rămas-a intactă donația lui Livianu, așa cîtă a fost ?

Nu afirm nimic, întreb !

Fără de noroc în viață, și după moarte Conta tot fără de noroc !

În afară de d. Rosetti-Tescanu, al cărui nume îl rostesc cu cea mai mare evlavie, în afară de d. Livianu, de abia cîțiva tineri care să cerceteze opera lui : d-nii Rădulescu-Pogoneanu, dr. Zosin, dr. Gusti, Coșălțeanu, Bălănescu, N. Săveanu, V. Scrabă, T. Brăileanu și redactorii „Contemporanului“. Iar editurile, făcute în scopul exclusiv al speculei, tot cu oameni fără nici o pregătire în specialitate și fără nici un respect pentru munca pe care nu o pricepeau ! Șaraga din Iași a scos 25.000 lei cu o ediție populară—poate vulgară vroia să-i zică—plină de erori. Un speculant de amintiri a vîndut 5000 exemplare a 3 lei, dintr'o broșurică pe care, din precauție, n'a depus-o în librării. C. Sfetea din București, desface o biografie falsă într'un volum intitulat fără rost „Opere Complete de V. Conta“.

După moartea tatălui meu, cînd, prin renunțarea fraților, am rămas singura moștenitoare a dispăruților, redactorii „Contemporanului” „admiratorii ai lui Conta”, au stăruit să cedeze lui Ig. Haimann, editor din București, publicarea operei filosofice complete, în limba română. Aveam 21 de ani. Contractul l-au făcut „admiratorii lui Conta”, eu am iscălit. Am dat lui Haimann textul din „Convorbiri” al „Teoriei Ondulațiunii”, și pe acel al „Teoriei Fatalismului”, acesta din urmă controlat după ediția franceză și cu o serie de notițe în apendice, după adnotările făcute de către Conta pe un volum francez. La acel text lucrasem cîteva luni. Nu l-am mai văzut!

Haimann ținea însă ca publicarea să înceapă cu operele inedite. D. Rosseti, cu drept cuvini, vroia ca acestea să apară mai întăiu în limba franceză. Din această pricină Haimann n'a vroit să mai publice, „admiratorii” făcuseră un contract prin care eu nu-l puteam sili și pe care nu l puteam rezilia, și astfel am stat toți cu minile legate până la împlinirea celor zece ani dela moartea autorului. *Adouazi*, Șaraga își aducea în piață ediția lui.

Un singur punct luminos în acest traiu fără de noroc al lui Conta! Prietenia cu d. Rosetti-Tescanu. Cu o duioșie de frate, cu o admirație pe care numai mentalitatea sănătoasă a antichității a îngăduit-o, d. Rosetti a tradus în franțuzește și a publicat în editura F. Alcan din Paris, două volume: *Bazele Metafizicei* și *Teoria Ondulațiunei*. La cel din urmă a obținut o prefață de Büchner și a scris o biografie, după datele lui Livianu. Pentru dragostea-i admirativă, pentru munca lui evlavioasă, d. Rosetti-Tescanu nu poate fi răsplătit decît cu recunoștința întregului neam românesc.

O Legendă.—Pe ce se întemeiază legenda că B. Conta a trăit în mizerie? În discutarea ei sînt de deosebit trei puncte:

- 1) Cînd s'a putut petrece faptul;
- 2) Cărei cauze s'ar datori;
- 3) Care sînt dovezile pe care se sprijină afirmarea că a existat.

Să fixăm mai întăiu limitele vremii cînd mizeria *ur fi putut* avea loc: vorbim, doar de un om, care a jucat și un rol politic în țara romînească!

Dela 1846—58 Conta trăește în casa părintească. Tatăl său e institutor, protopop, agricultor, negustor de cai de rasă. În asemenea gospodărie, ce să caute mizeria?

Dela 1864—71, elev, apoi pedagog la acelaș liceu, student în străinătate, trăind în vîzul tuturoră din banii părinților sau ai bursei.

Dela 1872—1882 Conta e profesor la Universitate, {advocat de mîna întăi, deputat, ministru, membru la Casație.

În toți anii arătați *Conta își are viața asigurată*: sarac e una, în mizerie, alta. Rămîn anii din 1859—1864 și dela 1871—1872. Din acest răstimp iată ce știm pozitiv.

Matricolele Liceului din Iași, după cum am aratat și mai sus, îl înfățișează ca elev până la 1863. Pentru ultimii *trei ani*, avem mărturia colegului de clasă și de bancă, d. D. Lupu, cu care-și învâța zilnic lecțiunile, copil cu părinți chiaburi și care se îngrijeau de aproape de fiul lor, că „*V. Conta stătea la o gazdă și deși băet sarac, nu era în mizerie*“.

În 1863 Conta e în teatru, suflor și actor, câștigînd 57 lei pe lună.

Vra să zică viața cu adevărat grea e din primăvara lui 1863 până în Septembrie 1864, cînd se reîntoarce la Liceu.

Dar dacă scotocim an cu an, lună cu lună, zi cu zi, viața tuturor oamenilor noștri de vază, la cîți n'am găsi momente asemănătoare?

Recunosc, o săptămînă de lipsă ajunge omului să moară! Dar și un an sau doi dintr'o viață de 36, nu îndreptățește formula comodă și nedreaptă în generalitatea ei: „a trăit în mizerie“, și nu îndreptățește ca o nesocotință din copilărie, ori a cui ar fi ea, să slujească la caracterizarea vieții întregi a omului harnic, vrednic și demn, care a fost dînsul. Căci asemenea formula generalizatoare e o insultă pentru cine n'a fost nici infirm, nici idiot, nici leneș, nici înjosit, nici vicios! Nu trăim doar în țări unde pentru muncă cinstită să nu mai existe loc. Și e salbatică ironia soartei, ca acest om, scrupulos și cumpatat, mîndru de cinstea și neatrănarea lui, de chibzuiala și cumpănirea lui, care a asigurat cu cariere pe toți frații lui, pentruca nici unul să nu fie silit a cere sprijin cuiva,—și 'n această privință i s'a respectat dorința cu sfințenie!—ca acest om, zic, să inspire posterității compătimire, numai din greșala unuia sau altuia...

În Septembrie 1871, cînd i se suprimă bursa, Conta se stabilește în Gand, unde viața e mai efîină și unde trăește deocamdată din banii pentru întoarcerea în țară. Își pregătește doctoratul în drept. În Octombrie încep simptomele fiziei. Doctorii îl trimit la Pisa. Aci îl găsește d. Livianu și îl împrumută cu bani, până la sosirea celor ceruți familiei.

Un student care rămîne fără parale nu e o întîmplare tocmai nouă, dovadă prosperarea „Munților de pietate“ și rău a făcut d. Livianu că a dat ajutorului său asemenea proporții!...

Într'o scrisoare a d sale către soră-mea, d. Livianu întreabă „dacă suma de 500 galbeni pe care Conta a primit-o în Pisa, pe cînd era student, era dela tatăl său, sau dela vre-o rudă“.

Răspunsul a fost că era dela tata.

Vra să zică d. Livianu știe că B. Conta a primit dela familie 500 galbeni și că *numai* până la sosirea acestora a avut loc lipsa de care vorbește în biografie.

De altfel cum ar fi putut Conta să stea o iarnă în Pisa, să se 'ntoarcă în vară la Bruxelles, pentru doctorat, și să vie în țară, numai cu ajutorul d-lui Livianu, care și d-sa nu era pe atunci decît tot student.

De ce Conta a plecat din Gand înainte de a avea banii

trebuitori ? Poate din teama ca boala să nu se înăsprească în clima umedă a Belgiei. Poate pentru că cerînd bani pentru călătorie, trebuia să spue adevărul, anume că e bolnav, lucru pe care l-a *tăinuit* până la întoarcerea în țară. Poate fiindcă știa pe mama pe moarte.

Repet: rău a făcut d. Livianu că a pus bazele legendei care învâluie numele lui Conta.

Și ce lesne a prins această legendă !

Bogații au îmbrățișat-o fiindcă dinșii nu concep să se poată trăi lesnicios și demn, fără bani mulți... mulți... Necinstiții, ca să li se erte matrapazliturile... Au admis-o rivalii, ca să-și simtă macar această superioritate asupra lui, aceia că nu știu ce-i nevoie.. Au admis-o prietenii, ca să-l compătimească și să-l iubească mai mult...

B. Conta a trăit greu ?—Ca cei mulți !... Bogații din naștere și oamenii cu noroc și escrocii îndemnatici sînt încă o mică minoritate pe lume. ...A trăit însă cinstit și demn,—cum nu fac mulți !

În fața sărăciei materiale a lui Conta, de ce nu se pune și această bogăție morală ?

Rezultatele văzute ale acestei legende sînt deocamdată două :

1) Compătimirea publicului român și convingerea lui că dacă a exclamat odată sau de două ori : „bietul Conta !” și-a plătit pe de-a 'ntregul datoria față de dînsul. Pentru tot belșugul de daruri firești, pentru toate virtuțile cetățenești, excepționale în țara moravurilor orientale, citeva dramuri de milă... Nu vine scump...

2) Insinuările perfide ale Evreilor, rămași dușmanii lui neîmpăcați, care încearcă să explice lupta dusă de Conta în chestiunea art. 7 din Constituție ca o contrazicere de neînțeles, ca o dovadă cel puțin de incoerență. Aceste insinuări, care se repetă de mai multe decenii, s'au cristalizat înșirîșit, prin condeiul celui mai autorizat intelectual evreu din țară, ¹⁾ într'o afirmare precisă : „creerul lui Conta se va fi resimțit de mizeria în care dînsul a trăit... așa ne putem explica ideile lui... etc.. Dr. Zosin care e un psihiatru distins, ar face bine să întreprindă acest studiu“....

Viața de mizerie nu putea să aibă fință decît în două ipoteze :

a) sărăcia părinților,

b) egoismul exagerat al tatălui său.

Cea dintâi cade dela sine, am văzut că tatăl lui Conta nu era om sarac. D-nii Livianu și Tescanu nici nu susțin, după cît știu, decît pe a doua.

Că tatăl lui Conta nu va fi fost un părinte duios și devotat, se poate. Toată atitudinea lui B. Conta însă, față de tatăl său, nu dovedește decît afecțiune. S'ar putea să nu fi păstrat nici un resentiment împotriva aceluia care se făcuse vinovat de

1) Vezi „Opinia“ din Iași, No. din 17 Noembrie 1913.

ruinarea sănătății lui? Să-și fi stăpinit Conta până într'altă a-cel resentiment? Purtarea lui să nu fi însemnat afecțiune, ci generozitate, uitare, ertare? Dar atunci cu alt mai virtos simtem noi datori să ertăm! Singurul omagiu de adus unui dispărut este să-i respectăm voința. Dece s'ar face d. Livianu răzbușătorul unui om, care n'a vroit să fie răzbușat?

Că d. Livianu a făurit legenda fără să-i calculeze urmările, poate chiar fără să bage de seamă, și că a făcut totul cu bune intenții, nu se îndoește nimeni! Dragostea lui pentru prietenul pe care-l vedea sbătându-se în ghiarele boalei, admirația pentru această inteligență mare, care se perdea din simplă neprevădere... din simplă nesocotință!...

Afirmarea d-sale scrisă cea mai tare este următorul pasaj: „Ca să-și poată cineva face o idee justă despre valoarea lui B. Conta nu este destul a-i celi operele filozofice. Trebuie a cunoaște bine suferințele și mizeriile prin care a trecut din vrîsta copilăriei și până la moarte“.

Cuvîntul „mizerie“ nu însemnă aci lipsă. Un analfabet singur l-ar lua cu acest înțeles. *La plural* el însemnă neajunsuri, necazuri, greutăți de tot felul, nemulțumiri, care pot fi datorite și boalei și muncii prea mari și mediului, puțin cioplit, în care a fost silit să trăiască, și trădărilor prietinelor, de care n'a fost scutit...

După moartea lui Conta, d. Livianu urmează timp de cîțiva ani o corespondență regulată cu sora mea: cere amănunte pentru biografie, dă seama de tot ce aude despre cel dispărut.

În fiecă scrisoare el nu uită să trimeată *cele mai afectuoase sa utari tatălui lui Conta*, iar într'una descrie cu o mulțumire fără margini, cum, cu *amănuntele date de d-sa*, d. Rosetti are în Cameră o izbîndă strălucită: „*deputații în unanimitate au votat urgența*“.

Urgența pentru ce?—Pentru o pensie viageră tatălui lui B. Conta. Și cine se sbuciumă ca să i-o asigure?—d. Livianu. Ba nici macar nu era sarac tatăl lui Conta, motiv pentru care proiectul nu trece mai departe. E drept că rude îndepărtate se însărcinaseră să ia în numele lui ceva acompturi...

Și totuși imediat ce tatăl lui Conta moare, d. Livianu trimite familiei spre publicare o biografie în care îl zugrăvește ca pe un adevărat monstru... Biografia a fost, se 'nțelege, refuzată, până ce nu i s'au făcut simțitoare amendări¹⁾.

Vine întrebarea: crede d. Livianu în faptul pe care cel dințaiu l'a aruncat în public? Atunci cum de trimite timp de patru ani dovezi de considerație aceluia pe care-l socoate marele și unicul vinovat?

Nu crede?—Atunci dece aruncă învinuiri atît de grele? Căci toate afirmările din biografia d-lui Rosetti-Tescanu, sînt toate date de cătră d. Livianu. Care-i este psihologia? Intenții

1) V. volumul „Discursuri parlamentare“—Iași 1899.

bune? Impresionabilitate? Bunătate de inimă? Cuget setos de dreptate?—Netăgăduit! Dar și ce impulsivitate și câtă lipsă de control asupra-și! Câtă lipsă de scrutare... Și ce păcat de bietul Conta! Ce păcat..

Dar să presupunem că faptul a existat și că legenda e un adevăr.

Ce câștigă lumea exploatând asemenea spuse? Ce folosește prelucrându-le, preschimbându-le, amplificându-le? Cu cât înaintază propășirea omenirii? Cu cât se mărește avutul sufletesc?

„Vor căta vieții tale
Să-i găsească pete multe, răutăți și *mici scandale*

Astea toate te apropie de dînșii. Nu lumina
Ce în lume-ai revărsat-o, ci păcatele și vina.

Toate micile mizerii unui suflet chinuit
Mult mai mult îi vor atrage decît tot ce ai gîndit“.

Cel mai bun fiu al țării nu poate da decît muncă cinstită, avînt, talent, jertfă de sine. Conta le-a dat. Ce i se mai cere? Suferința?—Suferința e a lui, numai a lui! Scruteze-i publicul activitatea de ministru și aceea de deputat, munca de profesor și aceea de cetățean; cerceteze lucrările de drept și cele de filosofie, cu care orice țară s'ar fâli, dar mîndria lui de „om“ n'o ignească și suferința lui n'o atingă! La acestea nu are drept:

Zece ani.—Activitatea socială a lui Conta, petrecută între anii 1872—1882, e de zece ani numai. Asupra ei, mie ca soră, nu mi se îngăduie să fac aprecieri. Voiu arăta deci înlănțuirea faptelor, spicuind cîte ceva din spusele contemporanilor lui.

În Octombrie 1872 Conta printr'un concurs strălucit obține catedra de *Drept civil* la Universitatea din Iași. Ca profesor el nu se mulțumește să reproducă textul unui autor, fie el și celebru, ci face cercetări și lucrări comparative ne mai făcute.

„În iarna anului 1874—75, în timpul celor patru luni cît a stat la Pisa, B. Conta a scris primul volum dintr'un tratat de drept civil, menit a sluji ca text de studiu studenților în jurisprudență. În acel volum era expusă în mod complet toată materia cărții I din codicele civil, care tratează despre persoane. La întoarcerea în țară, cufărul în care-și avea manuscriptul s'a pierdut între Triest și Viena și cu toate reclamațiile lui, nu i s'a mai dat de urmă. Fiindu-i silă a reface o lucrare deja terminată dar nimicită, concepu planul și se decise a-și prepara materialul pentru scrierea unui tratat pe larg de dreptul civil comentat în paralel cu vechile legiuiri ale țării în codicii Caragea și Calimachi și în conformitate cu codicii civili ai celorlalte națio-

Notă.—Rîndurile de mai sus au fost scrise pe cînd Vasile Livianu trăia. Din Octombrie trecut dînsul nu mai este. Cu gînduri de evlavie să zicem: „Pace memoriei lui! D-zeu să-l erte!“

nalități care au adoptat sistemul codicelui Napoleon. Treptat dar cu prepararea cursului său și-a preparat și acest material care constă :

I. Din traducerea codului civil român în limba franceză.

Din textul codicelui Napoleon, primul volum din colecțiunea codicelor adnotate de Sirey și editate de P. Gilbert, Conta a șters toate dispozițiile care nu se găsesc în textul român și a scris pe margine în limba franceză dispozițiunile corespunzătoare din codicele nostru. Tot așa a făcut și în privința articolelor modificate. Ștersăturile sînt astfel făcute încît părțile șterse pot fi cu înlesnire cetite. Sub numărul fiecărui articol din codul francez a scris și numărul corespunzător al articolului român.

II. A confruntat și notat tot în acelaș mod pe textul francez al lui Martou toate deosebirile dintre codul român și legea belgiana privitoare la materia privilegiilor și a ipotecilor, însemnînd de asemenea sub numărul articolelor din legea belgiană, numărul articolelor corespunzătoare din codul nostru civil.

III. A confruntat codul Calimachi cu textul oficial al Codicelui civil austriac din provinciile Longobardo-Venete, după care a fost compilat cel dintîiu și a notat toate deosebirile constatate între aceste două legi.

IV. A notat în colecțiunea legilor Moldovei, editată de Pas-tia și în Regulamentul Organic al Moldovei, toate dispozițiunile corespunzătoare din codul Calimachi, și cu modul acesta a găsit în mare parte proveniența deosebirilor dintre codul Calimachi și codul civil austriac.

V. A confruntat codul Caragea cu vechile legiuiri și ofi-sele domnești dela Grigore Vodă Ghica până la Vodă Știrbei, și a găsit în parte proveniența unor dispozițiuni pe care le-a notat, care nu se găsesc în codicele Napoleon, nici le este indicată origina în adnotațiunile codului nostru de B. Boerescu și alții.

VI. A întocmit planul general al acestei vaste lucrări până aproape de sfîrșit și a rezumat o parte a titlului preliminar, după introducțiunea ce-l precede și în care dă definițiunea dreptului întemeiat pe teoriile lui sociologice.

Această importantă și totodată obositoare lucrare, pe care a săvîrșit-o treptat cu prepararea cursului de drept civil, pe la anul 1875 și până la 1879, n'a fost de nimeni cunoscută ; după cum mi-a spus însuși n'a aratat-o nimănui, nici a vorbit vre-o dată cuiva despre proiectul ce-și propusese. Mie mi-a vorbit de dînsa după ce s'a stabilit definitiv în București (primăvara anului 1881) pe cînd își aranja biblioteca. Mi-a aratat succesiv traducțiunea codului nostru civil în limba franceză, făcută pe marginea celui francez din colecțiunea P. Gilbert, explicîndu-mi și semnele convenționale ; pe Martou, pe marginea căruia a făcut aceiași lucrare ; codul civil austriac, codul Calimach, codul Caragea, Regulamentul Organic și colecțiunea legiuirilor publicate de Pasua în două volume.

Acest prețios material juridic strîns cu multă trudă, în decurs de mai mulți ani, se păstrează intact. El poate fi cu succes utilizat, fie în scopul în care a fost adunat, fie pentru a ser-

vi la adnotățiunea codului civil în corelațiune atît cu vechile legiuri ale țării și codicii Caragea și Calimach, cît și cu codicii civili afini codicelui Napoleon. Pe marginea codicelui civil român, ediția oficială de care se servea la curs, sînt notate cu creionul în observațiune și în dreptul fiecărui articol, dispozițiunile aflate în alte articole, care controversază sau constituiesc excepțiuni la dispozițiunile conținute în articolele adnotate.

În fine între lucrările lui juridice se mai găsește și începutul unui proiect de cod comercial, scris pe cîteva foi volante. El consistă din cîteva articole numai, privitoare la definițiunea calității de comerciant și la enumerarea operațiunilor care dau această calitate celor ce le săvîrșesc”.¹

Am făcut această lungă citație, care este și un fel de inventar al lucrărilor de drept ale fostului profesor de drept civil al Universității din Iași, pentru a arata cît material manuscris se găsea în 1899 în posesiunea d-lui Livianu, material care astăzi trebuie să fie la Academia Română.

Colaborarea la „Convorbiri Literare”, începută la intrarea în „Junimea” în 1873, cu versurile „Viața”, se continuă regulat de la 1875 — 80 cu lucrări filosofice: *Teoria Fatalismului*, *Teoriul Ondulațiunii* și *Incerări de Metafizică*.

Ultima scriere a fost scoasă în volum și prezentată la un premiu al Academiei Romîne. Concluziile dezorientatului raportor, un profesor de Fizică, pare-mi-se, i-au fost defavorabile, cu toate elogiile cunoscutului scriitor francez L. Paulhan, dela „Revue philosophique” și acele ale marelui învățat Schiff.

Tot în activitatea de junimist trebuiesc socotite și cele trei conferințe ținute la Universitatea din Iași, în ciclurile „Junimei”. Despre dinsele nu avem altă știre de cît titlurile anunțate în „Convorbirile Literare” și articolele lui Eminescu din „Curierul de Iași”.

Iată ce scrie Eminescu despre conferința „Fetișismul”.

„Conta ca scriitor e din numărul acelor puțini, care nu reproduc numai idei nerumegate din cărți străine, ci gîndesc mai cu seamă singuri; apoi d sa mai are talentul de a expune foarte clar materiile cele mai grele, fără ca prin această limpezime, obiectul să peardă ceva din însemnătatea sa. Aceste două calități rare *pretutindeni*, dar și mai rare în țara noastră, ne îndreptătesc etc”.

„După cum era ușor de prevăzut pentru cei care cunosc individualitatea intelectuală a acestui scriitor, prelegerea sa a fost foarte interesantă și a ținut încordată atenția auzitorilor mai mult de o oră și jumătate”.

...„Cu această ocazie d-sa a dezvoltat o sumă de cunoștințe etnologice, încît fiecare propoziție conținea ceva nou: totodată ’a dovedit o cunoștință amănunțită a mitologiei populare romîne.”

...„Dar tocmai diu cauza bogăției de cunoștințe desfășurate

1). Vezi Prefața din volumul: „Discursuri parlamentare”, B. Conta Iași, 1899.

cu această ocazie, sarcina unei dări de samă pe scurt, devine aproape cu neputință”.

Iar după o reproducere succintă a fondului conferinței, Eminescu încheie: «Departe de a fi redat macar a suta parte din mulțimea faptelor aduse de prelector, și tot așa de departe de a fi reprodus cugetarea unitară care le pătrundea pe toate, ne mulțumim», etc.

Doamna Emilia Humpel, născută Maiorescu, care asista cu sfințenie la toate conferințele „Junimei” spunea: „Conta și Maiorescu pot sta alături de conferențiarul cei mai străluciți din orice țară civilizată”.

O notiță găsită într'un carnet al lui Conta de prin anii 1875 — 78 ne-ar face să credem că dînsul a fost cîndva administratorul și directorul „Convorbirilor”. Să fi înlocuit în vre-o vacanție pe prietenul său, d. Iacob Negruzzi?

Sub titlul „Contrib.” se văd trecute 19 nume cu sumele respective: d-nii Maiorescu și Mavroieni cu cîte 100 lei; d. Leon Negruzzi cu 36; d-nii Pogor, Iacob Negruzzi, Conta, I. Buiuciu și alții cu cîte 50. Cîteva nume barate cu creionul, cele mai multe precedate cu semnul X, iar de o parte diferența dintre suma rezultată din numele cu X și o altă sumă mai mică.

La 1878 Conta, care ura politica, după spusa d-lui Livianu, de oarece „vedea într'însa cauza de căpîtenie a slăbirii caracterelor”, dintr'un sentiment de revoltă împotriva celor ce se petreceau, atras și de prieteni personali, așa de numeroși în perioada sușului repede al carierei lui, așa de împuținați odată pe culme, ia parte la formarea grupului politic, zis în glumă „al celor 8 și cu Brinză 9” și colaborează la gazeta „Steaua Romîniei”. Două din articolele publicate în acest ziar au fost reproduse în volumul „Discursuri”, editat de cătră familie în 1899.

De oarece articolele nu se iscăleau și ori-ce urmă din sus zisa gazetă a dispărut, e foarte probabil să se fi pierdut și articole de-ale lui Conta. Unul „O convorbire a unui alegător cu sine însuși”—sau ceva analog—apărut în vre-o 20 de numere din „Steaua Romîniei” și pe care mi-l dăduse un cunoscut ca fiind al lui Conta, l-am pastrat vre-o 15 ani. Cînd mi s'a spus că el se atribue și unui politician obicinuit din Iași, l-am dat unei biblioteci populare.

☛ Vilvă mare a făcut articolul publicat în „Presa”, gazeta lui B. Boerescu: „Viitorul Romîniei pregătit de d-nii I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu”.

...„Articolul a fost bine apreciat de publicul cetitor. Cu toate că „Presa” a retipărit a doua zi numărul în care se publicase acel articol și cu toate că el a fost reprodus de mai toate ziarele opoziției, totuși n'a încetat de a fi căutat chiar după trecere de 2 săptămîni dela apariția lui. La redacția ziarului s'au primit scrisori de felicitare, de asemenea a primit și autorul, atît dela persoane cunoscute, cît și dela persoane necunoscute.”

...„Și Brătianu și Kogălniceanu au recunoscut mai tîrziu în parte dreptatea aprecierilor lui, de aceea l-au privit cu simpatie, admirîndu-i logica și sinceritatea combaterii.”

În 1879, Conta este ales deputat al oraşului Iaşi în Constituanta. Iată cum descriu d-nii Rosetti, Livianu şi Panu, intrarea lui Conta în lupta politică şi izbînda obţinută în chestiunea articolului 7 din Constituţie.

...„Congresul din Berlin socotise nimerit să adreseze României o scrisoare de înştiinţare („*faire part*“) vestindu-i naşterea unei puteri nouă, alianţa israelită universală, înzestrată de către Europa cu dreptul de intervenţiune. România nu primi cîntea să ia parte la botez şi răspunse părţii a doua a notei respective printr'un energic *non possumus*.

↳ Numit deputat al oraşului Iaşi, B. Conta dădu dovezi de un patriotism demn de ciobanii din Ghindăoani. Nestrămutat în păreriile lui, pe care poporul român le aclamase, dînsul fu unul din şefii cei mai iubiţi ai mişcării naţionale; unul din aceia care au mers la datorie pe drumul drept, cu toate ameninţările, cu toate cursele felurite ce i s'au întins, cu toate jertfele. Omul de Stat se sui la tribună, după cum profesorul se suise pe catedră, după cum studentul vorbise tovarăşilor săi: modest, deşi fără sfîciune, deplin stăpîn pe dînsul şi pe subiect. Improviză totdeauna cu cea mai mare înlesnire. Era ascultat cu cea mai mare băgare de seamă, oratorul acesta care cu o voce cam slabă şi într'o vorbire corectă îşi exprima vederile puternic coordonate şi niciodată banale. Cu neputinţă să fugi de elocvenţa mulţimii de fapte, orînduite cu artă şi care interesau, convingeau, înlanţuiau” (D. Rosetti-Tescanu).

...„Nesuşţinut prin urmare de cît de micul grup din care făcea parte, combătut de ambele partide istorice, şi contrariat pe lingă toate şi de boală, Conta nu se dete în lături şi fără a mai ţine socoteală de pericolele la care se expunea, a organizat întruniri publice, pentru a-şi dobîndi popularitatea şi a-şi prepara tărîmul pentru marea luptă electorală. N'a mai ţinut seamă de răul ce-i pricinuia eşirea din casă seara; n'a mai ţinut seamă de tusea şi hemoptizia ce i pricinuia regulat vorbirea prea multă; n'a mai ţinut seamă nici de gravele consecinţe ce aveau pentru dînsul curente din întrunirile publice. Se ducea la toate, şi la toate lua cuvîntul”.

...„În scurtă vreme deveni candidatul cel mai popular din Iaşi.”

...„Guvernul, informat de aceste succese strălucite, luă noi măsuri ca să-l combată pe toate căile şi prin toate mijloacele. Radu Mihai, pe atunci prefect al Capitalei şi celebru în conducerea campaniilor electorale, fu numit prefect al judeţului Iaşi, cu ordin precis să nu combată nici o altă candidatură în afară de aceea a lui Conta.

„Noul prefect îşi desfăşură toată energia şi abilitatea. Asigurîndu şi concursul Israelitilor influenţi şi bogaţi din localitate, crezu la început că reuşita n'are să se împedice de serioase dificultăţi, mai ales că mai avea în favoarea-i şi concursul mutual al ambelor partide istorice. Conta ghici numaidecît scopul trimiterii lui Radu Mihai, de aceea, cu toată slăbiciunea în care se găsea, cu toate accesele tusei şi ale emoragiei ce i pricinuiau

Conta în 1879—Iasi

Conta în 1880—Iasi

agitația și oboseala, desvoltă și mai mare activitate, decis să lupte, fără șovăire, până la cea din urmă scîntee a vieții. A luptat ca un erou. Faima cuvîntărilor sale, care au fermecat adunările publice, s'a răspîndit în toată Moldova și mulți proprietari mari, din deosebite județe, au venit înadins la Iași ca să-i ofere spontan concursul lor, influențînd pe lingă rude, prieteni și cunoscuți în favorul filozofului antisemit. El se alese cu mare majoritate. Triumful lui a fost cu bucurie auzit de toată țara. Radu Mihai apucase să previe guvernul că nici o putere omească nu se putea să împiedec alegerea lui Conta. Reputația ce își formase a decis pe un mare număr din colegiile electorale ale Moldovei, ca să recomande aleșilor respectivi de a urma cu punctualitate pe Conta în chestiunea israelită. Cu alte cuvinte ele au dat mandat imperativ deputaților ca în chestia israelită să procedeze conform părerilor lui Conta“.

...Discursul pe care l-a rostit în Cameră i-a cîștigat admirația nu numai a țării dar chiar a străinătății.“

...Ioan Brătianu care a ascultat acest discurs cu o atenție neclintită, a zis într'un cerc de prieteni: «Acum îmi pare bine, că n'a căzut Conta în alegeri. Ar fi fost păcat. Îmi pare rău că l-am combătut».

„Acel discurs a fost tradus și expediat guvernelor respective de către mai multe legațiuni din capitală. El a procurat lui Brătianu mijlocul să convingă diplomația străină că tot ce se putea face, este de a asimila pe Evrei cu ceilalți streini.“ (V. Li-vianu).

Iată ce zice și Panu, prietenul Evreilor.

...„Conta a devenit astfel idolul Iașului din cauza convingerilor sale antisemite. Bieții fracționiști rămaseră pe planul al treilea, luptători pe această chestie dela 1866; acest nou venit le luă locul și le fură simpatia publicului într'o singură campanie. Pentruce? Apoi—Conta era Conta.—Un om ca dînsul pe orice punea mîna se simțea. Chestia Evreilor devenise banală în discursurile liberalilor din Iași, ei se mărgineau a reedita aceleași clișee-uri ori se țineau într'un cerc restrîns de vederi, servindu-se de aceleași fraze stereotipe. Le lipsea cultura pentru a-și renoi materialul și nu aveau destulă inteligență pentruca să lărgească cîmpul mai departe. Vine Conta, vine și reînnoește modul de a trata chestia evreiască. El combate pe Evrei în numele științei și a teoriilor absolute, iar fracționiștii văd cu mîhnire că acest partizan al ideilor lor, este în realitate un rival serios, de vreme ce îi bate în alegerile de revizuirea Constituției, chiar pe propriul lor teren“.

Între hîrtiile lui Conta găsesc alăturatul proiect de redactare al art. 7. Să fie acea definitiv adoptată de Constituantă?

După cum am spus și mai sus, punctul c al condițiunilor de îndeplinit pentru obținerea încetățenirii, în deosebi de interesant și de nou, este și de o însemnătate capitală.

Art. 7 (Constit. bulgară)

Art. 8 drept calitatea de român în nume:

a/ Copii născuți din părinți români;
b/ Copii fără părinți cunoscuți, găsiți pe teritoriul românesc și crescuți în institutul orfanstrofice recunoscute de stat; și
c/ Femei străine căsătorite cu românul pe atâta timp cât ele sunt în viață.

Faptul născuți pe teritoriul României cu confesiune proprie și singură calitatea de român.

Thomas și orice religie pot dobândi calitatea de român în nume: prin împăcătorește, ca: se acordă individual prin lege votate de două treimi din numărul total al fiecărui corp legislativ numai acelor străini care îndeplinesc următoarele condiții:

a/ Să fi fost la una din puterile legislative ca să se potestă să fie în stare de a fi fost deosebiți de aceștia menționați în Constituție în limbă deosebiți.

b/ Să nu fi fost învinovățiți pentru crime sau delict.
c/ Să nu fi făcut nici un prejudiciu în interesul public, sau în fi învinovățiți de nici un fel de prejudiciu în interesul public.
d/ Să nu aibă calitatea de român confesiune deosebiți de celelalte și să fie în stare să dobândească proprietăți imobiliare prin acte încheiate cu ei, prin dispoziții, sau prin testament. și prin orice expresii.

Calitatea de român se pierde de tot în următoarele cazuri: sunt dovediți înaintea Tribunalului constituțional ca săvârșind un crime sau un delict cu intenție criminală. Străinilor în care nu au fost în stare să dobândească calitatea de român în limbă deosebiți.

W. Cretz

În Constituanta Conta a vorbit și în chestiunea răscum-părării Căilor ferate. Despre acest discurs d. Rosetti-Tescanu spune: „când fu vorba de chestiuni financiare, Conta dovedi că nu-și pierduse vremea în școala din Anvers și că aptitudinile lui erau extraordinar de variate”.

Iar V. Livianu: „s'a arătat tot atât de competent și în ra-mura financiară”.

... „Conta nu și-ar fi dezvoltat partea juridică, dacă nu se simțea obligat a lua cuvântul în chestiune personală, ca să răspundă la atacurile ministrului de finanțe (D. Sturdza). ... „Respec-tul pentru auditor era atât de dezvoltat în Conta, încât nimic nu l-ar fi decis ca să repete lucrurile odată spuse”.

Am reprodus această frază, deși nu se leagă numaidect cu ideea pe care o urmărim, fiindcă ea oglindește o caracteris-

dică sufletească prețioasă, care, deosebește pe Conta de imensa majoritate a oamenilor politici.

„Și cu această ocazie Conta a primit numeroase telegrame de felicitare din mai toate orașele țării, întocmai ca și în rîndul trecut, cînd cu discursul în chestia isdraelită.”

În Iulie 1880. Conta intră în Minister cu chemarea de a reorganiza învățămîntul. Decretul, care trebuia, conform înțelegerii cu I. Brătianu, să apară după întoarcerea lui Conta în țară —dînsul era la Ems—apăru cu mult mai curînd. Marele număr de competitori refuzați formară un curent ostil lui Conta, înainte ca proiectul său de lege să fie elaborat.

Cînd proiectul fu dat spre studiere autorităților școlare și prezentat Camerei, începură protestele, mai ales ale corpului didactic de toate gradele. Mișcarea mai vajnică a pornit dela Iași. Și totuși mă îndoiesc ca cineva să fi cetit acest proiect și să nu fi rămas subjugat de armonizarea dispozițiilor de detalii, de spiritul unitar care domină toate reformele parțiale, de vederile noi și adecuate nevoilor țării sale, pe care le cuprinde dînsul. Acest proiect de reformă este opera proprie a lui Conta, fără nici un ajutor de al subalternilor.

„Conta n'a vrut să creeze dificultăți marelui Brătianu, deși pe acea vreme, acesta era îndestul de puternic ca să înfrunte curentul, și a demisionat. Proiectul a fost retras și el din secțiunile Camerei de cătră titularul care a succedat lui Conta, dar a servit la foarte multe din reformele ulterioare,—bine înțeles fără să se arăte vre-odată izvorul inspirațiunii!”

Iată ce zice d. I. Rădulescu-Pogoneanu în teza sa de doctorat: „*Leben u. Philosophie Contas*”, Leipzig 1902.

„Proiectul de lege care e încercarea unei reforme adînci în dezvoltarea țării sale, are pentru istoria ei culturală o înaltă însemnătate teoretică, el cuprinde liniamentele tuturor reformelor ulterioare”.

„Trăsăturile principale ale acestei reforme...sînt nu numai un produs însemnat al spiritului său...ele arată și direcția sănătoasă a reformelor aduse mai tîrziu la îndeplinire, ba în parte și pe acea a celor ce sînt pe cale să vie”...

„Proiectul este o lucrare originală de mare proporție și de o valoare reală, lucrare conformă nevoilor, mijloacelor și circumstanțelor speciale țării sale. În acest proiect Conta dovedește o cultură pedagogică serioasă, o pricepere rară a lipsurilor poporului său, dovedește înțelegere și simț practic în măsurile de îmbunătățire propuse, potrivite fiecare momentului.

„Principalele dispozițiuni ale proiectului său de lege sînt: lucrul manual, practica agricolă și grădinaritul cu pomicultura în cursul superior al școlilor primare; înființarea de școli primare în orașe, cu internate și grădini de copii; crearea de școli industriale pentru băieți și pentru fete, de școli profesionale, comerciale, agricole etc.

„Aceste din urmă dovedesc prevederea lui Conta: ele e-

rau de cea mai mare însemnătate socială pentru un popor care pare puțin înclinat înspre negoț și întreprinderi industriale și care deși trăind din munca câmpului, a rămas ceva în urmă cu agricultura“.

„În tot proiectul de lege respiră convingerea că *fiecare țară trebuie să-și întemeieze cultura pe propriile sale puteri*, că Statul e dator să trezească energia națională, acolo unde dinsa e adormită, s'o împuternicească unde e slăbită, s'o creeze pe de-a'n-tregul, acolo unde lipsește; că orice țară trebuie să-și organizeze învățămîntul după treapta culturală a momentului în care se află și după nevoile specifice ale poporului său“.

...Cu reforma învățămîntului, Conta voise să creeze o clasă mijlocie“...

Cîte decenii au trebuit Romnilor ca să înțeleagă propunerile lui Conta din 1880! Și ce înfățișare alta ar fi avut țara noastră astăzi, dacă dăscălimea din acele timpuri, cu Panu și Creangă în frunte, ar fi avut o cultură sociologică mai întinsă!

Iată cum se exprimă asupra proiectului de lege și un publicist care semnează: „*membreu în comitetul internațional de pedologie*“:

„Toată direcția atât de frumoasă și de folositoare a pedologiei și a pedagogiei experimentale, așa cum se lucrează astăzi în tot occidentul și până la hptarele țării noastre dinspre Carpați și Dunăre, *noi ar fi trebuit s'o purcedem de mult și de sine stătători, ca o aplicație pe terenul pedagogic al spiritului psihologiei lui Conta*“.

Iar d. I. I. C. Brătianu, într'un discurs politic din 1913, vorbind despre Conta și ideile pe care acesta le-a pus în slujba țării, zice: „V. Conta, *poate cea mai mare inteligență pe care a dat-o neamul românesc*“...

În scurtul timp cît a fost ministru, Conta a luat parte la un moment istoric—14 Martie 1881—și a creat următoarele instituții:

- 1) școala comercială din Iași,
- 2) cea dintâi școală secundară de fete,
- 3) cel dintâiu inspectorat școlar,
- 4) cele două școli normale superioare, pentru formarea prof. secundari,
- 5) societatea dramatică.

Într'un ziar din acele vremuri, cunoscutul publicist P. Grioriu, asupra retragerii lui Conta din minister, zice: .. „Criticele furtunoase—ca să zicem așa—ce s'au pornit în țară numai din partea celor interesați în cauză“... „nici una din acele critici n'a fost serioasă și imparțială, nici una n'a fost bazată pe un fond moral, științific și demn de un corp de profesori“... „acea clică profesorală întreprinsese o campanie orbită de lupta pentru existență, se revoltase numai contra acelei părți a proiectului, care trata și regula într'un mod sever și imparțial atribuțiile, salariile,

perspectivele și penalitățile ce cădeau asupra celor chemați să propage lumina"... „Ei se revoltă cu pasiune și violență contra censurei și a fribului prevăzute în acel proiect în îndeplinirea sa-crei datorii de profesor, contra controlului pus asupra capacității profesionale"... „Nici unul nu scapă un rind critic asupra bine-lui sau răului ce acel proiect aducea învățămîntului în fond: a-ceasta ne-ar putea da o luminoasă idee despre sentimentele și rațiunea ce pun acești oameni în apărarea meseriei ca sinecură"... „...„Numele cel mare, demn de admirația generațiilor prezente și mai cu seamă viitoare, locul cel mai de cinste ce trebue să ocupe acest om în galeria ilustrațiilor țării sale"...

...„Conta, prin scrierile sale filosofice, prin ideile sale nouă, originale—scintei de geniu—atrăgînd atenția spiritelor înalte ale științei moderne, era așa de sus așezat, plutea într'o sferă atît de senină și eternă, încît căderea lui în contactul luptelor zilnice, în virtejul ambițiunilor meschine ale politicei militante și trecerea sa fugitivă prin cele mai înalte demnități ale statului, au conlucrat numai să-i amărască sufletul său nobil și curat." „Acest om nu s'a urcat la putere prin zemi-lire de jalbe oculte, colportate în taină de slugi lingușitoare și subsemnate în mod clandestin interlop de către popismul de jos și profesorașii învățămîntului primar etc."...

La retragerea din minister „Curtea de Casație, ca o contra manifestare împotriva cabalei vulgare a cărei victimă fusese ministrul, cheamă pe Conta în sinul ei. Dînsul nu putu fi de față decît un număr restrîns de ședințe, destule pentru a cîștiga stima savanților săi colegi". (D. Rosetti).

Istovit, desgustat, amărit de experiența făcută cu politica și cu prietenii, Conta se simte tot mai rău. În Decembrie 1881, după stăruința celor din jurul său, pleacă la Pisa, unde nu fusese de doi ani. Ultima locuință aci i-a fost Lung'Arno No. 6. La finele lui Martie se reîntoarce. Pe drum capătă o bronchită capilară. Boala durează trei săptămîni. Lîngă dînsul, numai sora lui și cite un prieten. Cu ceasul într'o mină, cu volumul de Patologie într'alta, el își urmărește declinul cu un eroism supra-uman. Mercuri 21 Aprilie 1882, la ora 6 seara, se stinge, se stinge cu aceeași simplitate măreață cu care a trăit, cu simplitatea și măreția filosofului antic, care a scrutat necunoscutul fără să se înpăimînte, din simpla năzuință de a sluji omenirii. Din București corpul e transportat la Iași. Statul îi face funeralii naționale. Filosoful ateu e înmormîntat religios. Cîntea făcută de țară se primește așa cum dînsa înțelege s'o deie și nu condiționat! De altmîntrelea B. Conta nu și-a exprimat niciodată vre-o dorință în ce privește ceremonia ultimă: se pare că nu-i dădea nici o însemnătate...

Familia a ținut totuși să-i respecte convingerile filosofice, cu altă împrejurare: în 1913, cînd i-a ridicat un mic monument pe mormînt.

Opera lui B. Conta.—În afară de lucrările de drept a căror enumerare s'a văzut mai sus, dela Conta au rămas următoarele :

1) *Théorie du Fatalisme*,

2) *Essais de Méthaphysique*,—

amindouă traduse și publicate de către autor, în editura Mayolez-Germer Baillère, Bruxelles—Paris, în anii 1877 și 1880.

3) *Fondements de la Méthaphysique*

4) *Théorie de l'Ondulation*,—

amindouă traduse și publicate, după moartea autorului, de către d. Rosetti-Tescanu, în editura F. Alcan, Paris, 1890 și 1895.

Cea dintâi lucrare e postumă, cea de-a doua numai în parte. Manuscriptul în limba franceză al *Teoriei Ondulațiunei*, tradus de către Conta însuși, a ars pare-se, tot la Tescani, odată cu cel din *Origine des Espèces*.

Familia lui Conta a publicat în 1888 două broșuri, pe care din pricina multor greșeli care se strecuraseră, le-a distrus în 1890 :

1) *Origine des Espèces*

2) *Premiers principes composant le monde*.

Textul amindurora era tradus de către B. Conta; ultima lucrare era și inedită. Dinsele au fost publicate apoi ca Apendice la volumul *Théorie de l'Ondulation*.

În limba română :

1) *Incerări de Metafizică* (Introducere), Iași 1879.

2) *Discursuri parlamentare* (postumă) Iași 1899.

Despre soarta manuscriptelor și a bibliotecii lui Conta, s'a vorbit mai sus.

Familia mai are în stăpînire :

1) Volume adnotate :

a) *Théorie du Fatalisme. B. Conta*.

b) *Principe universel du mouvement, P. Trémaux*.

c) *Cours de Physique, 2 vol., Boutan et d'Almeida*.

d) *Le darwinisme et les générations spontanées, de I. Rossi*.

2) Trei carnete mici cu însemnări, versuri, etc. (din care parte s'au publicat în „Contemporanul”, parte rămase încă inedite.)

3) Cîteva foi volante cu texte și cugetări,

4) Patru scrisori,

5) Cîrta unei Conferințe ținută în 1869 la societatea studenților din Bruxelles.

6) Cîteva pledoarii în rezumat.

O apreciere personală asupra lui Conta ca filosof nici nu mi-e îngăduită și... nici n'ar avea nici o valoare... Să cităm deci pe a altora, și cum, în viitoarea în care trăim, contactul cu străinătatea a devenit absolut cu neputință, cată să ne mulțumim cu citațiile despre a căror existență găsim urme și în țară la noi.

...„Cetind osebitele părți ale acestei cărți, cu adevărat remarcabile, vedem că autorul este partizanul materialismului lui

Büchner, Moleschott, Vogt, și al pozitivismului lui Comte și al discipulilor acestuia..." „...recunoaștem că lucrarea d-lui Conta este plină de înțeles și bazată pe o erudiție adincă și solidă. Autorul are meritul de a fi înțeles în ce constau elementele teoriei fatalismului; dînsul are o cunoaștere desăvîrșită a argumentelor date de către științele naturale și cele sociale; nu neagă faptul că materialismul e încă în copilărie...

Recomandăm lucrarea d lui Conta, cetitorilor cu spirit matur și imparțial.

Dr. Ed. Reich (Dir. Revistei Athaeneum)

...„Cartea d-stră așa de bună și precisă..." „am băgat de seamă multe lucruri ce m'au uimit, bunăoară ipoteza dv. asupra constituirii creierului. Sint alte ipoteze pe care nu le pot admite, de pildă cea ce spuneți asupra nervului optic că are o fibră pentru a simți înălțimea".¹⁾

Delboeuf

...„Rar am întîlnit până acum o carte de filozofie materialistă, mai clară, mai consecventă și mai sinceră."

Tiberghien.

...„Cartea dv. îmi trezește un interes foarte viu. Aștept doritor noua dv. lucrare. Trebuie negreșit să publicați în franțuzește excelențele dv. opere."...„Lucrarea dv. foarte savantă, plină de spirit într'adevăr filozofic. Sint fericit că o am, ea este pentru mine un izvor de plăceri spirituale și de studii serioase. E o operă excelentă" (despre „*Essais de Méthaphysique*".)

Dr. Reich

...„Nașterea și istoria religiei, subiect foarte însemnat și de actualitate și interesant, îl tratează d. V. Conta. ...din punct de vedere al filozofiei materiaste într'un mod care face să atragă atenția cercetătorului realist, asupra micii cărți așa de bogată în idei. ...Acestei forme a panteismului își datorește nașterea idealismul subiectiv. Toți filozofii speculativi dela Descartes și Leibnitz, care sint cei din urmă reprezentanți ai monoteismului, până la Schopenhauer, Straitmann și Conta... etc."

Büchner.

...„Un cugetător român ...V. Conta influențat de Spencer, Darwin și Büchner ...oarecare asemănare cu F. Lange".

F. Ueberweg-Heinze.

1) Multe din ipotezele lui Conta, concepute prin 1874—75, bunăoară aceea relativ la diferențierea funcțională a elementelor din fiecare nerv de simțire specială și aceea relativ la distingerea fenomenului de conștiință psihică de cel al stărilor sufletești observate, deci posibilitatea unei localizări a ei, sint astăzi dovedite...

În Istoria Filozofiei, Heinze deschide cu V. Conta un paragraf nou, acel al filozofiei românești.

...„Un gânditor genial, B. Conta, răspunde cu vrednicie obiecțiunii biogeniștilor care invoacă, împotriva abiogenezei, principiul lui Harvey : *omne ovum ex ovo*“.

Dr. Romeo Manzioni.

...„Conta, ..gustul generalizărilor, puterea abstracțiunii, năzuința spre unitate, claritatea spiritului, originalitatea și adâncimea gândirii“...

F. Paulhan.

...„Această carte (T. F.) se recomandă prin calități de ordine și de metodă, care-o pun cu mult mai presus, după părerea noastră, decât celebra lucrare a lui Büchner, *Forță și Materie*, cu atâtea ediții în Germania și în Franța. Autorul e tolerant, nu neagă din hotărâre, greutatea și complexitatea problemelor ce are de tratat; are o cultură filozofică pe care o găsim arareori la admiratorii lui Auguste Comte, și când vine prilejul știe să se scoale și împotriva măștrilor pe care-i sue mai mult în nouri. Aceste sint calități cărora sintem fericiti să le facem dreptate cu atât mai mult cu cât ne îndepărtăm mai deplin și de punctul de vedere și de încheierile d-lui Conta.

...„Observații judicioase asupra fenomenelor morale; împotriva lui A. Comte, pe care-l combate cu multă putere asupra acestui punct, dînsul crede că observația internă nu e o iluzie numai; în aceasta se apropie de Engleji, pe care-i cunoaște și-i citează cu plăcere. Cunoaște de asemenea pe Kant și-l discută. Mai bine, el încearcă să explice de ce *eul* este *nematerial* și *fără dimensiuni*, «pentru că nu-i decît o funcțiune, o forță în activitate»“. „E departe apoi de a se 'nchina în numele lui Darwin și a lui Haeckel...“

...„Toate aceste discuțiuni sint serioase și bine conduse, ele dovedesc la Conta o aptitudine dialectică la care se alătură un spirit de observație ce i-au inspirat pagini foarte bune; în special acele asupra certitudinii și a credinței.

...„Totul e ingenios ...Ceia ce-i cu totul nou în această carte, bine compusă și scrisă clar, sint sforțările laudabile spre a împăca vechea metafizică materialistă cu psihologia experimentală“.

Beurier

(„Revue de Philosophie“)

Numele lui B. Conta îl mai găsim citat cu elogii de *Haekel*, *Schiff*, *Sergi*, *Littre*, *Rud. Eucken*, *Ch. Renouvier*, *L. Paulhan*, *Dessoir*, *Richet*, *Bouchard*—Prefața dela *Pathologie générale*,

B. P. Gruber, trad. Mazoyer, *Le Positivisme*

Rud. Eisler

Geschichte des Monismus

Philosophenlexicon

Büchner

Natur u. Wissenschaft

(pg. 258—271 și 233)

...Și toate aceste laude sint dela scriitori străini, care vorbesc de un nou venit în lumea lor, absolut necunoscut, și care, pe lângă toate, locuiește într-o țară grozav de îndepărtată și pentru care nu au nici o considerație... Prin 1877 abia de se știa despre existența țării, ca deslăsată din imperiul otoman. Omul e om și savantul, care mai bine decît oricine, cunoaște valoarea muncii, și deci o prețuiește pe a lui, își cruță și vremea și lauda. Numai Românul, copleșit pare-se de conștiința inferiorității lui politice seculare, îmbrățișează fără alegere, tot ce-i străin, nescotește fără alegere, tot ce-i românesc. Națiunile *tari* nu-și risipesc admirația și indemnul, la împlinire, știind că-s pîrghii puternice pentru propășirea unui popor și le păstrează în primul loc pentru *ai lor*. Să fie Enescu al nostru francez, german, ori englez, atunci numai s'ar ști ce forță extraordinară însemnează dinsul...

D. T. Maiorescu zicea adesea: „Păcatul cel mare e că V. Conta nu s'a născut în altă țară“. Această exclamare, cam simbolică, eu am înțeles-o în felul acesta.

Și opera filozofică și cea de drept *nu* trebuiesc judecate numai în forma lor fragmentară, ci și în complexitatea la care ținea autorul să le ducă, căci avem indicii destule pentru aceasta. Am văzut ce spune V. Livianu despre ținta autorului în lucrările de drept. Iată ce zice d. Rosetti, asupra celei din lucrările filozofice.

...„*Incerări de Metafizică*“ le-am trimis revistei „*Revue de Philosophie*“, pentru că găsesc cîteodată în ea idei analoage cu ale lui V. Conta și trebuie ca dreptul lui de înțelitate să fie bine constatat.¹⁾ ...Manuscriptul acesta este opera cea mai de căpitanie, căci aici adîncul cugetător își desvăluie pentru prima dată tot geniul său, sub o formă sistematică.

„Într'această magistrală scriere, autorul vrea să contopească Cap. I din Teoria Ondulațiunei (din „Convorbiri“) și *Premiers principes composant le monde*“.

„Iată ce știu asupra acestei din urmă lucrări. Pe la 1881, vorbind cu V. despre scrierile lui, el mi-a spus, arătîndu-mi foaia tipărită în Iași, la „Convorbiri“, dar care avea să fie depusă la Rheinwald în Paris, că voea, pe la 1878, să publice sub titlul de P. P. C. le M. Cap. I din „*Teoria Ondulațiunei*“ („Convorbiri“) **precedat** de un capitol *nou* asupra principiilor generale, dar că modul cum tratase el atunci, mai ales despre *Timp* și *Spațiu* nu-l mai satisfăcea de loc, încît renunțase la tipărirea sub acea formă, lucrarea rămînînd ca materie brută pentru Metafizică, la care lucra în momentul conversațiunii noastre (1881). El îmi istorisi cum îl necăjise așa de tare chestiunea despre *Spațiu* și *Timp*, încît se îmbolnăvise și fu nevoit să călătorească prin străinătate ca să scape de obsesiune.“

1) Lucrarea trimisă *n'a fost restituită* de d. Th. Ribot, și, după cît știm, nici *n'a apărut* în revista filozofică.

..., V. îmi spunea că regretă titlul nelămurit de „Fatalism” și că făcea mai bine de zicea: „Incerări de Psihologie”.¹⁾

..., După cât mi-a spus V. și după planul găsit în hîrțile lui, scrierea ce avea să se cheme „Incerări de Metafizică” avea să cuprindă 5 capitole:

I. *Fundamentele Metafizicei.*

II. *Lumea.*

III. *Atracțiunea și repulsiunea universală.*

IV. *Asimilațiunea universală.*

V. *Ondulațiunea universală*

„Inchipuiți-vă, că nu i-a fost dat să sfîrșească macar Cap. I!”

..., „În ce privește forma definitivă ce voia să deie scrierilor lui, iată în două cuvinte ce știu dela dînsul”...

..., „Sub titlul general de „Philosophie matérialiste” avea să publice pe rînd:

I. *Essais de Méthaphysique*

II. *Essais de Biologie*

III. *Essais de Sociologie*

IV. *Essais de Psychologie.*”

Ceia ce-i dureros în soarta scrierilor lui Conta este că o determinare exactă a locului pe care autorul lor îl ocupă în Istoria Filozofiei, a devenit de aci înainte cu neputință. Un studiu critic, care să amănunțiască exact starea de spirit din occident, în momentul aparițiunii scrierilor lui Conta; care să inventarieze așa zicînd toate achizițiunile științifico-filozofice din acel minut, pentru a evidenția astfel originalitatea lui Conta, și aceasta nu numai în sintezele lui generale, ci și în amănunțimele de argumentare și de aplicare; care să discearnă exact ideile lui, nouă atunci, intrate însă dela această dată în avutul comun, înfățișîndu-ni-se astăzi, grație generalizării culturii filozofico științifice, ca monedă curentă; care să arate cîtă noutate prezentau ele atuncea, care să știe prețui ipotezele lui în *funcțiune de datele științifice din acele vremuri și nu din ale noastre* — ipoteze din care unele au fost astăzi recunoscute ca *verosimile*, altele chiar *dovedite* — care să statornicească, într’un cuvînt, valoarea exactă a operei lui Conta, în stadiul de gîndire europeană, cînd dînsul a trăit, să-i fixeze, așa zicînd, locul în evoluția cercetării filozofice, un asemenea studiu, zic, nu mai poate lua ființă: ar cere o muncă extraordinară. Cu reperițiunea cu care se răstoarnă în zilele noastre toate altarele, cu care se rostogolesc toate sistemele, filozofia din 1875–80 e deja veche, deci fără utilitate practică imediată. Momeală doar de savanțlic. Cine să aibă și evlavia și puțința de muncă să desgroape atîtea vremuri? Un Român? Erudiția trebuitoare cere răgaz: de unde

1) Mi-aduc aminte cu cîtă minuțiozitate a ales B. Conta coperta volumului „*Theorie du Fatalisme*”, și ca culoare și ca consistență, dînsa trebuind să evoace concepția de fatalitate.

să-l ia Românul, veșnic grăbit, veșnic neastîmpărat, veșnic în căutarea de rezultate pipăibile. Un străin? Din ce motiv ar face-o pentru un născut în locuri așa de îndepărtate? Nota exotică, care ar fi un farmec, lipsește acestei filozofii, eminentamente occidentală și savantă.

Aproape acelaș lucru se poate spune și despre opera de drept. Vremea a trecut, opera lui Conta nu mai este nouă, fiindcă alți cercetători îi vor fi luat locul. Pentru erudiți, pentru inteligențele sensibilizate prin o cultură superioară, și intensivă și prelungită, valoarea lui Conta rămîne, netăgăduit; dar cîți sînt, la noi mai ales, înzestrați cu simțul istoric, cîți sînt înarmați cu cultură intensivă?

Un cîștig, poate singurul necontestat, al cercetărilor filozofice din toate vremurile, este *concepția relativității*. Cu dînsa se măsoară valoarea oricărei lucrări, a oricărui monument de artă, a oricărei invențiuni. Shakespeare însuși, dacă ar fi să ne dea astăzi operele lui, așa cum le-a alcătuit în veacul Elisabetei, n'ar mai fi uriașul pe care ne-am deprins a-l socoti...

Dacă pui pe B. Conta, care a murit la 36 de ani, adecă la vîrsta cînd Auguste Comte nu publicase încă nici una din capodoperele sale, la vîrsta cînd H. Spencer nu publicase nici „*First Principles*“, dacă-l pui, zic, în fața acestor uriași ai gîndirii filozofice din secolul al 19-lea, care au trăit cite 70—80 de ani... sub pretextul că a fost înrîurit de dinșii... așa cum fac cercetătorii noștri în ale filozofiei...

...Simțul istoric e mare lucrul... și ca un critic să minuiască exact acest instrument de cîntărire, *relativitatea*, îi trebuesc însușiri excepționale și morale și intelectuale, și înnăscute și dobîndite prin muncă proprie...

...Hotărît lucru, B. Conta e om făr'de noroc!

Incheere.—Caracterizarea intelectuală a lui Conta o alcătuiesc :

- 1) erudiția lui extraordinară,
- 2) ușurința, înlesnirea cu care se urcă în lumea abstracțiilor, avîntul ipotezelor, logica îneluctabilă, subtilitatea argumentării și perfecta unitate în structura arhitectonică a fiecărei lucrări.

Aceste însușiri, prețioase în sine, sînt și o dovadă a deplinei lui originalități. Înriurirea străină dă întotdeauna lucrări în care ideile se așează în serii și niciodată organisme, trăind prin sine înseși, cum sînt scrierile lui B. Conta.

- 3) elasticitatea și belșugul minții, nevoia de veșnică reînoire, de veșnică primenire ale celor gîndite și înfăptuite, năzuința de a realiza *tot mai bine*, — și *mai bine* !

Asemenea porniri alcătuiesc ceia ce am putea numi vocație. Conta minuește abstracțiunile și sistemele filozofice cu aceeași destoinicie și stăpînire cu care Enescu minuește arcușul, cu aceeași firească înlesnire cu care un copil îndemănat se joacă cu mingea. De aci iluzia cetitorului neprevenit, că.. la o adică, lucrul nu e așa de greu, și mai c'ar putea și dînsul înfăptui sisteme filozofice asemănătoare !...

Mlădierea extremă a gândirii lui Conta se datorește în primul loc vocațiunii, cum am spus ; se datorește însă, socot eu, și felului de a lucra. Cîteva amănunte asupra chipului său de a ceti și a produce, pastrate ca de un aparat fotografic, grație marelui plasticității a memoriei mele, interpretate și pricepute mai tîrziu, cînd mi-am dat seamă de mecanismul psihologic în genere, vor justifica poate afirmarea mea.

Conta citea puține romane și numai pe acele semnalate ca opere de mare valoare. Pentru marea masă, după spusa d-lui Livianu, cetirea lor o socotea chiar dăunătoare.

Poate e necesar să amintim că pe acea vreme, romanul nu avea însemnătatea socială de astăzi, că cel psihologic realist, bazat pe observația externă, ca la Balzac, Flaubert, Zola, Dickens și alții, era în fașă ; iar cel întemeiat pe observația internă ca la Bourget, Dostoyewski, Anatole France etc. încă nu apăruse ; că imaginația era aproape singurul izvor de producție literară și că nevoia de veracitate, născută și hrănită de cătră știință și filozofie, nu pătrunsese îndestul în domeniul literar.

Conta citea în schimb versuri multe, știință și filozofie. Totul și totdeauna în răgaz. Am spus aiurea că atunci cînd citea cu glas tare, o făcea cu o artă desăvîrșită.

Nici o însemnare pe cărțile lui. După cîteva pagini, sau capitole, știu eu ? lăsa cartea cu fața'n jos, se întindea pe o canapea, cu minile sub cap, ori se plimba prin casă cu minile la spate. Meditarea se prelungea cu ceasurile, iar drept încheere, o mică notiță pe un petec de hîrtie, închegînd și condensînd tot procesul psihologic de atîtea ore.

Tot astfel cînd lucra, Conta nu se așeza la biurou să *compue*. După ceasuri și ceasuri de meditare, cînd se hotăra să scrie, totul era deja orînduit și organizat în capul lui. El crea oral, așa zicînd, nu în scris. De aceea nici nu găsim modificări esențiale ori ștersături multe în manuscriptele lui. Procedeu de muncă al lui B. Conta, care cere o sforțare, o încordare, o cheltueală de energie cu mult mai mare, de cît cel obișnuit,—eu le-am experimentat pe amîndouă și știu—face, în schimbul ostenelei excesive, ca lucrările produse să se înfățișeze mai frămîntate, mai intim prelucrate, mai bine organizate.

Din punct de vedere literar—pe acest teren se obișnuștea a se lăsa în România, deplină libertate de apreciere oricui—scrierile lui Conta sînt acele ale unui mare artist : și prin orînduirea ideilor și prin contopirea și subordonarea lor unui principiu unitar și prin avîntul concepției și prin stilul, așa de firesc, de sobru, de ușor, de străveziu și de adecuat fondului. Neologismele, care izbesc pe căutătorii de limbă veche, neaș rominească, sînt o *necesitate* și o *dovadă* de simț artistic . La idei suprasensibile, la plămuiiri eterate, trebuiesc vorbe tocite, subțiate, lipsite de consistența pitorescului, de succulența materială. Plasticitatea e un *lest* pentru urcarea vertiginoasă în lumea filozofiei ! Cine a avut prilejul să citească lucrările primilor noștri dascăli în filozo-

fie, de pe la Seminarul „Veniamin” și „Academia Mihăileană”, știe cât de nepotrivite sînt numirile create de ei, lătărețe și greoaie, pentru conceptele afinate de atîtea generațiuni de gînditori pare că vezi un elefant jucînd gavota..

Gîndirii abstracte, plămuirii filozofice, acea filigrană minunată, acea dantelă subredă prin gingășia ei extremă, acel mănunchiu de idei „*ténues*” asemenea funigeilor, i se cuvin vorbe fără materialitate, fără pondere, fără volum—și’n limba romînească nu se puteau găsi.

În afară de trăsăturile văzute până aci, în afară de hărnicia fără seamăn, de marele talent muzical, Conta mai e caracterizat prin două însușiri: *veracitatea* și o alta, pentru care n’am găsit nume potrivit de cît în limba italiană, „*naturalezza*”.

B. Conta era în fiecare moment *așa* și nu *altfel*, nu pentru că astfel se *cuvinea* sau *îi convenea*. Nici constrîngere din afară, nici obligație subiectivă! dînsul era *cum simțea, cum gîndea, cum îl îndemna tot sufletul lui*. Și dacă a fost scrupulos, cumpătat, demn și devotat binelui public, a făcut o întocmai cum a făcut și munca intelectuală, fără străduință, fără efort, fără luptă cu el însuși, cu înlesnirea și seninătatea firescului celui mai desăvîrșit.

Și parcă nimic nu l-ar zugrăvi mai bine, pe Conta în această privință ca versul lui Goethe :

*„Ich singe wie der Vogel singt
Der in den Zweigen wohnt“...*

*„Eu cînt cum cîntă pasărea
Cea din lăcaș de ramuri“...*

...Și fu mereu *acelaș* și totdeauna *el însuși* cugetătorul român... și fu *om* !

